

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології

Кафедра української мови

Дипломна робота

На здобуття другого(магістерського) рівня вищої освіти
на тему: **"Есе в публіцистичному стилі на уроках української мови в
старших клас:методичний аспект"**

Виконала:

студентка II курсу ОР Магістр,
групи УМЛс/о-21

спеціальності 014. 01" Середня
освіта (українська мова та література)"

Атаманчук Юлія Олександрівна

Керівник:

Кандидат філологічних наук,

доцент Іванишин Наталія Ярославівна

Рецензент:

Кандидат філологічних наук,

викладач Стецька Ірина Володимирівна

Івано-Франківськ – 2023р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ЕСЕ ЯК ЖАНР ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ.....	6
1.1. Поняття есе.....	6
1.2. Публіцистичний стиль та лінгвістичні особливості написання есе у публіцистичному стилі.....	9
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЕСЕ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ.....	19
2.1. Види есе, особливості його написання.....	19
2.2. Традиції методики та сучасний методичний досвід підтримки практики написання старшокласниками есе у публіцистичному стилі.....	23
2.3. Психолого-педагогічні засади формування комунікативно-творчих здібностей особистості сучасного старшокласника під час навчання твору-есе у публіцистичному стилі.....	29
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШИХ КЛАСАХ.....	37
3.1. Діагностика сформованості загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь учнів у написанні есе у публіцистичному стилі.....	37
3.2. Моделювання програми навчання старшокласників написання есе у публіцистичному стилі.....	46
3.3. Експериментальна перевірка ефективності навчальної методики.....	54
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Есе – один із актуальних та затребуваних жанрів суспільної комунікації, який використовується в електронних засобах інформації, у телекомунікаційних та мережевих формах спілкування.

Навички написання есе у публіцистичному стилі потрібні при підготовці до ЗНО з української мови, адже власне висловлення має бути написане у такій формі. Відомо, що особливу увагу на ЗНО з української мови приділено перевірці рівня сформованості мовних здібностей учнів: вміння грамотно залучати свій власний особистісний досвід, самостійно знаходити оригінальний спосіб вирішення соціально-морального завдання та відповідати на проблемні питання. Есе як форма письмової роботи виражає індивідуальні враження та міркування в авторській інтерпретації мовного матеріалу. Звернення у мовній практиці до моделі твору-есе дозволить мовній особистості відмовитися від шаблону в оформленні власного висловлювання та здійснити пошук нових оригінальних жанрових моделей для міркування. Робота з навчання есе відкриває широкі можливості вдосконалення письмово-мовних умінь старшокласників. Жанр актуалізує наявний у практиці мовної особистості комунікативний досвід та сприяє становленню особистісних характеристик випускника: креативного, критично мислячого, здатного до самостійних комунікативних дій.

Затребуваність жанру есе у шкільній та суспільній мовній практиці пояснюється низкою причин: вседоступність, відкритість цього жанру для всіх бажаючих незалежно від сфери діяльності, статусу, особистісний початок, вільна форма викладу, невеликий обсяг, різноманіття тематики (філософської, літературної, історичної, публіцистичної та ін.), орієнтація на розмовну мову та ін. У сучасній соціокультурній ситуації есе розглядається як феномен культури та освіти, як надійний спосіб інтелектуального збагачення та розвитку особистості.

Особливості написання есе в публіцистичному стилі на уроках української мови в старших класах досліджували О.М. Авраменко, Т.І. Дідух, В.Ф. Чукіна, М.А. Балаклицький, Н.В. Грона, С.Р. Молочко та ін.

Об'єктом дослідження є процес формування загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь учнів під час комунікативно-творчої діяльності на уроках української мови.

Предметом дослідження – методичні умови, що забезпечують і реалізують комунікативно-діяльнісний підхід під час навчання старшокласників твору-есе у публіцистичному стилі на уроках російської мови.

Мета даної роботи полягає в дослідженні теоретико-методичних аспектів написання есе в публіцистичному стилі на уроках української мови в старших класах.

Завдання дослідження:

- розкрити поняття есе;
- охарактеризувати публіцистичний стиль та лінгвістичні особливості написання есе у публіцистичному стилі;
- проаналізувати види есе, особливості його написання;
- розглянути традиції методики та сучасний методичний досвід підтримки практики написання старшокласниками есе у публіцистичному стилі;
- визначити психолого-педагогічні засади формування комунікативно-творчих здібностей особистості сучасного старшокласника під час навчання твору-есе у публіцистичному стилі;
- розробити і здійснити методичний супровід навчання написання есе у публіцистичному стилі на уроках української мови в старших класах.

Методи дослідження. Наукова розвідка спирається на найдоцільніші методи, зокрема узагальнення досвіду вчителів, спостереження (самоспостереження) навчальних занять, узагальнюючий та синтетичний підходи, без яких неможливо розкрити основні закономірності написання есе в публіцистичному стилі на уроках української мови в старших класах.

Теоретичне значення наукового пошуку полягає у ґрунтовному дослідженні методики роботи з написання есе в публіцистичному стилі на уроках української мови в старших класах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованої методичної моделі навчального заняття у реальному освітньому процесі з вивчення написання есе в публіцистичному стилі на уроках української мови в старших класах.

Апробація роботи. Дослідження, викладені у кваліфікаційній роботі, були апробовані в науковій статті на тему: “Есе в публіцистичному стилі: методичний аспект”, що була опублікована у збірник статей за матеріалами II Всеукраїнської (НЕ)класичної студентської наукової інтернет-конференції «Мовно-літературний коворкінг» 21—22 листопада 2023 р., м. Харків/Редкол.: проф. Чекарева Є. С. та ін. Харків, 2023. С. 124—127.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Список літератури налічує 50 посилань. Загальний обсяг роботи – 75 сторінок, з яких – 67 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ І. ЕСЕ ЯК ЖАНР ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

1.1. Поняття есе

Жанр есе ввів у літературу французький письменник і філософ епохи Відродження Мішель де Монтень. Однак витoki есе можна знайти задовго до «Проби» М. Монтеня. З античних часів жанр есе існував у складі інших жанрів: як форма міфотворчості і як особлива форма філософствування (Платон, Сократ, Орiген, Тертуліан та ін.). На Сході жанр, подібний до європейського есе, сформувався у творчості таких письменників, як Сей Сенагон»"Записки біля узголів'я» (10 ст.), Камо Тамей «Записки в келії» (13 ст.), Есі Кенко «У години дозвілля» (15 ст.) та інших. Різномічного розвитку жанр набув у зарубіжній публіцистиці та літературі (Г. Філдінг, Д. Дідро, Вольтер, Г. Е. Лессінг, І. Г. Гердер, Г. Гейне, Г. Д. Торо, Г. К. Честертон, Г. Адамс, Р. Роллан, Б. Шоу та ін.).

Зупинимося детальніше на трактуванні жанру есе в довідковій літературі.

«Українська літературна енциклопедія» за редакцією І. О. Дзеверін дає таке визначення жанру есе: «Есе (фр. *essai* – спроба, нарис) – прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження і думки з певного приводу або питання і свідомо не претендує на остаточне або вичерпне тлумачення теми. Як правило, есе передбачає нове, суб'єктивно забарвлене слово про щось і може мати філософський, історико-біографічний, науково-популярний, публіцистичний характер [41, с. 85].

Схоже визначення есе знаходимо у «Малій літературній енциклопедії», укладач П. Богацький: «Есе (фр. *ezzaï* – спроба, проба, нарис, від лат. *exagium* – зважування, *exigo* – зважую) – прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, що трактує приватну тему і являє собою спробу передати індивідуальні враження і міркування, так чи інакше з нею пов'язані. Вносячи індивідуальні тенденції в різні жанри (не обов'язково тільки літературні), поєднуючи аргументи і терміни різних дисциплін, есе може мати філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний і художній характер» [23, с. 91].

Однією з найоригінальніших інтерпретацій є визначення жанру есе в Сучасному словнику літературознавчих термінів М.Ф. Гетьманця. Написане в цікавій формі, визначення буде зрозумілим і цікавим для школярів. По суті, це есе про есе. Напевно, учень сам захоче написати щось подібне. «Есе (від фр. *ezzaï* – «досвід») – це частково сповідь, як щоденник, частково дискурс, як стаття, частково наратив, як оповідання. Це жанр, який тримається лише завдяки своїй принциповій нежанровості. Як тільки він набуває повної відвертості, чистосердечності інтимних виливів, він перетворюється на сповідь або щоденник. Варто захопитися логікою міркувань, діалектичними переходами в процесі породження думки – і ми бачимо статтю або трактат. Варто захопитися оповідною манерою, зображенням подій, що розвиваються за законами сюжету – і мимоволі виникає роман, повість, новела. Есе тільки тоді залишається собою, коли постійно перетинає межі інших жанрів» [49, с. 389]. Ці вивірені, метафоричні міркування про жанр дозволять нам доступно й оригінально сформулювати в учнів «образ есе» як своєрідної жанрової моделі висловлювання. Цим визначенням ми активно послуговувалися в межах експериментальної роботи.

Порівнявши визначення есе як мовленнєво-літературного жанру в різних довідниках і словниках, ми переконалися, що єдиної моделі опису есе на сьогодні не існує. У «Словнику іншомовних слів» Л. О. Пустовіт есе трактується як «жанр критики, публіцистики і т. ін. – прозовий нарис» [38, с.

725]; у «Короткому словнику літературознавчих термінів» В.С. Смертіна слово «есе» означає «нарис» [37, с. 289]; «Словник літературознавчих термінів» В.І. Кузьменка використовує термін «есе» для позначення творів, «жанр яких важко визначити», і дає дуже розпливчате визначення – «прозовий ненауковий твір» [20, с. 93]. У книгах повторюються (у різних формах) лише кілька ознак есе: індивідуальні враження (особистість автора) та вільна композиція.

Як робоче визначення вважаємо за можливе прийняти тлумачення жанру, запропоноване «Українською літературною енциклопедією» та «Малою літературною енциклопедією». Таке розуміння есе відповідає нашому уявленню про жанр: на першому плані в есе особистість автора, його роздуми на певну тему, яка, однак, не дає однозначної і повної інтерпретації, що стає приводом для вступу автора-читача в діалог.

Фундаментальна теорія есеїстики тільки починає формуватися. Тривалий час жанр есе в Україні практично залишався непоміченим не лише письменниками, а й науковцями-методологами. Можна виокремити нечисленні праці, в яких органічно представлена специфіка есе як жанру, його жанроутворюючі ознаки та їх історичний розвиток. Активно функціонувати цей жанр почав лише в останні 15-20 років. Але навіть сьогодні есе залишається однією з найменш розроблених галузей літератури, цілісної теорії жанру есе ще не існує.

Дослідження, присвячені есе, можна умовно поділити на три групи:

- 1) дослідження з теорії есе: специфіка есе як жанру, історія виникнення та розвитку жанру (найчастіше коротка), аналіз есеїстичних текстів;
- 2) дослідження з методики навчання есе;
- 3) дослідження творчості есеїстів або окремих творів у жанрі есе: Х. Вокер «Англійське есе та есеїсти», Д. Мерсанд «Найкращі англійські есе» та ін. [50, с. 25].

У межах нашого дослідження ми звернемося до першої та другої груп досліджень, які представлені переважно науковцями-методистами та та

вчителями-практиками. Вони намагаються пояснити специфіку жанру (або окремі його риси) з функціональних позицій.

Найбільш повне дослідження теорії та історії жанру есе, в тому числі розвитку есеїстики в Україні, ми знаходимо в книзі М. Обиденної «Жанр есе. Як писати есе на різні теми», яку можна назвати своєрідною енциклопедією есеїстичного жанру. Перераховуючи оригінальні риси «вільного» жанру, автор посилається на «Досліди» М. Монтеня, проводить аналогії та паралелі: «Есе буквально означає «досвід» – і воно завжди залишається таким» [32, с. 15].]. Авторка доходить висновку, що есеїстика, постійно оновлюючись і змінюючись, діє «як своєрідна система над жанру» [32, с. 47].

В останні роки інтерес до есе помітно зріс. У соціокультурному просторі сучасної України спостерігається затребуваність жанру есе не тільки в сфері літератури, журналістики, а й в Інтернеті та на телебаченні, що пояснюється низкою причин: загальнодоступністю, відкритістю цього жанру для всіх бажаючих незалежно від сфери діяльності, статусу, особистого походження, вільною формою викладу, невеликим обсягом, різноманітністю тематики (філософська, літературна, історична, публіцистична тощо), орієнтацією на розмовну мову тощо. Жанр есе існує не лише у сфері літератури, журналістики, а й в Інтернеті та на телебаченні.

1.2. Публіцистичний стиль та лінгвістичні особливості написання есе у публіцистичному стилі

Мова преси посідає дуже важливе місце в історії культури різних народів. Саме періодичні видання виховують естетичні смаки через публікацію творів, формують мовне культурне середовище. Через мову преси здійснюється вплив на свідомість людини, її переконання, формується певна суспільна думка. У сучасну епоху інтенсивної комунікації роль комунікативної ефективності публіцистики зростає, оскільки газетно-журнальна комунікація є однією з провідних форм масової комунікації. Зростає вплив газет і журналів на формування наших поглядів і думок, а також на розвиток мовлення в цілому.

Більшість літературних мов світу сформувалися і розвивалися під безпосереднім впливом текстів масової комунікації. Багато процесів, характерних для сучасного мовного розвитку, часто є похідними від «мови газет і журналів».

Зараз можна сміливо погодитися з твердженням, що мас-медіа беруть участь у формуванні свідомості нового типу особистості з особливою психологією і поведінковими реакціями.

За свою історію мас-медіа оволоділи вмінням переконувати, впливати на читача, здатністю залучати до обміну інформацією якомога більше учасників комунікації, здійснювати публічну, а не міжособистісну комунікацію. Як соціальний інститут у системі комунікації друковані ЗМІ виконують функції ідеологічного та політичного впливу, підтримання соціальної спільності, розваги. Публіцистика, крім вищезазначених цілей, має психологічні цілі: змінити або підтримати установки аудиторії, перетворити їх на переконання; сформувати внутрішню готовність сприймати або інтерпретувати будь-які об'єкти чи епізоди дійсності цілком певним чином; видобувати з інформації комунікативний смисл [34, с. 270].

Експресивна функція публіцистики, зважаючи на її пропагандистську спрямованість, зумовлює відкрите оцінне мовлення. Оцінність виражається, насамперед, у лексиці: у відносно високій частотності якісно-оцінних за семантикою прикметників та іменників, елативів, у характері метафоризації; у доборі фразеологізмів; в особливостях використання синтаксичних засобів. Саме відкрита оцінність відрізняє публіцистичний стиль від стилю художньої літератури, що відрізняється експліцитним вираженням авторської позиції, і саме в цій рисі – відкритій оцінності – ми вбачаємо важливу властивість публіцистичного стилю. На відміну від художньої літератури, в публіцистичному стилі не підтекст, а сам текст, цілком виразно виражає ставлення автора до наведених фактів. Все це відбивається на характері мовлення, на його стилістиці.

Публіцистичний стиль посідає особливе місце серед функціональних стилів мови. Це функціональний стиль, який обслуговує широку сферу суспільних відносин: політичні, економічні, культурні, спортивні та інші. Він використовується в засобах масової інформації – журналах, газетах, на радіо і телебаченні.

Основні критерії для визначення стильового статусу мови ЗМІ містяться вже в традиційному визначенні стилю, функціонального стилю та його ознак. Стиль – це різновид мови, який закріпився в даному суспільстві в одній з найпоширеніших сфер суспільного життя і частково відрізняється від інших різновидів тієї ж мови за всіма основними параметрами – лексикою, фонетикою, граматиною [25, с. 88].

Функціональний стиль – це різновид літературної мови, в якому мова виступає в тій чи іншій суспільно значущій сфері суспільно-мовленнєвої практики, особливості якого зумовлені особливостями спілкування в цій сфері. Стиль завжди характеризується принципом відбору та поєднання мовних засобів. Для кожного функціонального стилю характерна регулярна відтворюваність, передбачуваність використання певних мовних явищ [2, с. 495].

До сфери використання публіцистичного стилю відносимо суспільно-політичну, суспільно-виробничу, культурно-освітню діяльність та навчання. Серед основних цілей публіцистичного стилю можна виділити:

а) вирішення важливих актуальних суспільно-політичних проблем за допомогою інформаційно-пропагандистських методів;

б) активний вплив на читача, спонукання його до діяльності, до необхідності зайняти певну громадську позицію, змінити погляди або сформулювати нові;

в) пропаганда певних думок, переконань, ідей, агітація та їх реалізація в повсякденному житті [17].

Публіцистичний стиль орієнтований на широке коло людей, тому основною з його головних ознак, на нашу думку, є доступність мови та

формулювань. Також серед ознак, притаманних цьому стилю, виокремлюємо поєднання логічних доказів і полемічного викладу; емоційно-експресивний виклад матеріалу, який містить точні імена, дати, події, виклад наукових положень і фактів, думки учасників подій та їх позитивну чи негативну інтерпретацію автором; широке використання художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор, фразеологічних зворотів).

Мова публіцистичного стилю, з одного боку, має певну єдність, цілісність, що зумовлено особливостями її використання у сфері масової комунікації, усталеними формами, стабільною тематичною структурою. З іншого боку, мова характеризується певним ступенем функціонально-стилістичної неоднорідності, що відображає універсальність тематики, відкритість і мобільність тексту в його взаємодії з усіма іншими сферами використання мови. Мова мас-медіа, незважаючи на свою системність і пряmolінійність, є втіленням єдиної конструктивної ідеї, для якої характерна підкреслена матеріальна неоднорідність. Саме ця двоїстість: конструктивна єдність і функціонально-стилістична різноманітність є найважливішою особливістю публіцистичного стилю [12, с. 48].

Основні мовні засоби стилю досить різноманітні, це синтез елементів наукового, офіційно-ділового, художнього та розмовного стилів. Лексика насичена суспільно-політичними та соціально-економічними термінами, закликами, гаслами. Для цього стилю характерна багатозначна образна лексика, емоційно-оцінні слова, експресивні стійкі словосполучення, перифрази; вживання в переносному значенні термінів, що використовуються в різних сферах: науці, музиці, медицині тощо.

Синтаксис публіцистичного стилю характеризується різними типами питальних, окличних, спонукальних речень, що протиставляються слову, реченнями складного типу з повторюваними повідомленнями. Важливе значення мають інтригуючі, влучні, афористичні заголовки.

Можна виділити такі класи публіцистичної лексики:

1. суспільно-політична лексика;

2. оцінна лексика (позитивно оцінна, негативно оцінна, модальна оцінна);
3. неоцінна лексика (пов'язана з визначенням часу і місця подій, що описуються) [8].

Будь-який публіцистичний текст передбачає дві складові – інформативну та оцінну. Звідси впливає специфіка мови, яка характеризується високою емоційністю та точністю, оцінкою та переконливістю. Її відмінними рисами є також логічність та образність. Цьому сприяють такі мовні засоби, як значна кількість суспільної, суспільно-політичної, іншомовної лексики, використання фразеологічних зворотів у тексті, простий синтаксис, багатство інтонації.

Публіцистичний стиль помітно відрізняється від інших стилів такою особливістю, як стандартизація способів вираження, широке використання готових мовних формул, мовних кліше, які знайомі і доступні читачеві, співвідносяться з певною ситуацією і, як правило, вживаються саме в цій ситуації. Мовні стандарти автоматизують процес комунікації, а також допомагають швидко посилатися на певні події.

На думку П.С. Дудик, основним конструктивним принципом публіцистичного стилю є діалектичне поєднання стандарту й експресії [12, с. 31]. Це зумовлено не лише інформаційно-впливовою функцією публіцистики, а й тим, що мова має бути комунікативною і загальнозмістовною, тобто ясною і виразною, точною і лаконічною [14, с. 102].

Експресія досягається насамперед використанням різноманітних засобів, сприйняття яких іноді може становити певні труднощі для читачів.

Фразеологічні звороти, прислів'я, приказки та крилаті вислови є обов'язковим стилістичним компонентом публіцистичного стилю, важливим джерелом експресивно-емоційної насиченості.

Публіцистика емоційна, дієва, експресивна, але природа цієї дієвості інша, ніж у художній літературі, вона не є образною.

Публіцистичний стиль гостро потребує виразних засобів. Усі мовні засоби є експресивно значущими. Основним принципом публіцистики є її «відкритість», пряме і безпосереднє вираження авторської позиції. Це рідко

відокремлює періодику від художньої літератури, де автор зазвичай не звертається безпосередньо до читача. Мовна структура періодики майже завжди має емоційно-особистісний характер.

Фразеологізми відіграють важливу роль у побудові тексту.

Займаючи релевантні позиції, вони привертають увагу до найбільш значущих аспектів змісту. Крім того, образно-емоційний характер фразеологізмів полегшує сприйняття інформації, орієнтуючись на певну соціальну групу. Оскільки стійкі словосполучення фразеологічного характеру мають особливість закріплюватися в пам'яті, вони використовуються в публіцистичному тексті як готові і заздалегідь відомі читачеві мовні комплекси, що може полегшити сприйняття публіцистичного тексту. Специфіка газетного тексту дає можливість використовувати не тільки експресивно забарвлені фразеологічні комплекси, але й експресивно нейтральні, які в різних мовах є перекладними, а не відтворюваними [13, с. 29-30].

Публіцистика не тільки використовує готовий матеріал, вона трансформує, перетворює слова з різних сфер мови, надаючи їм оцінного звучання.

Експресія в публіцистичному мовленні має соціальний характер. В межах публіцистичного стилю фразеологічні одиниці виконують специфічні функції, зумовлені його завданнями. Таким чином, соціальна оцінка мовних засобів є основною ознакою газетно-публіцистичного стилю, яка виділяє його серед інших функціональних стилів і проявляється на всіх його мовних «рівнях», особливо в лексиці.

Усі слова мови з погляду оцінного забарвлення можна поділити на власне оцінні та потенційно оцінні. У застосуванні до лексики категорію оцінності можна визначити як частину лексичного значення, яка має здатність виражати ставлення мовця до позначуваного словом предмета чи поняття.

Можна зазначити, що важлива соціально-прагматична роль категорії оцінності полягає саме у вираженні ставлення мовця або того, хто пише, до обговорюваного предмета, а отже, і до слів, що позначають цей предмет.

Категорія оцінності є загальномовною, по-різному функціонує в різних її групах, охоплює весь її лексичний склад і заявляє про себе, насамперед, як вираження ставлення мовця до предмета висловлювання.

Що стосується категорій емоційності, експресивності та стилістичного забарвлення слова, то в межах публіцистичного стилю їх доцільно розглядати як видові поняття по відношенню до родового – оцінності.

Емоційне забарвлення слова є не що інше, як вираження в слові ставлення мовця або до самого поняття, яке реалізується даним словом, або до предмета, який пов'язаний з даним словом відповідно до його предметної віднесеності. Під експресивністю в слові розуміють його виразні та експресивні якості, образність.

Експресивність досягається вживанням слова в переносному значенні, але переносне значення слова характеризується тим, що воно виникає в результаті незвичайної предметної віднесеності слова. Ця незвичайна предметна віднесеність викликана необхідністю дати характеристику, а не просто назву предмета. Стилiстичне забарвлення слова перебуває в тісному зв'язку з емоційним і також є вираженням оцінки. Саме в публіцистиці емоційно-експресивне і стилістичне забарвлення, виступаючи в оцінній функції, перетворюється на соціально-оцінну [19, с. 31-38].

Оцінка є загальною лінгвістичною категорією і тому властива всім стилям.

Відмінною рисою публіцистичного стилю є різке розмежування позитивного і негативного, відповідний розподіл мовних засобів на позитивно і негативно оцінні та їх закріплення в цій функції.

Особливо яскраво це розмежування спостерігаємо в лексиці.

Соціальна оцінка як найважливіший принцип мови публіцистичного стилю, комунікативна значущість визначають й інші специфічні якості газетно-публіцистичного стилю, зокрема, особливий характер його експресивності.

Отже, ми визначили, що основною функцією публіцистичного стилю є функція впливу, яка тісно переплітається з інформативною. Роль тексту

написаного в такому стилі, полягає в тому, щоб переконувати читача і впливати на його волю і почуття з метою створення громадської думки; крім того, за допомогою творів у публіцистичному стилі передаються повідомлення, що пояснюють і коментують події. Публіцистичний стиль використовує тематично різноманітну лексику та фразеологію, що відображає соціальну багатогранність сучасної мови. Для пресового дискурсу особливо характерні оцінні засоби, а оцінка в публіцистиці має не індивідуальний, а соціальний характер. У публіцистиці широко представлені образні засоби, використовуються фразеологічні звороти, прислів'я, крилаті вирази, які часто трансформуються і переосмислюються.

У публіцистичному стилі зазвичай виділяють три групи жанрів:

- 1) інформаційні: замітка, звіт, інтерв'ю, репортаж;
- 2) аналітичні: бесіда, стаття, кореспонденція, огляд, рецензія, рецензія, огляд;
- 3) художньо-публіцистичні: нарис, есе, фейлетон, памфлет [36].

Визначальними ознаками есе, як правило, визнають невеликий обсяг, конкретну тему, подану в підкреслено вільній, суб'єктивній інтерпретації, вільну композицію, парадоксальну манеру мислення. У літературознавчих дослідженнях підкреслюється, що для есе характерна образність, афористичність, використання свіжих метафор, нових поетичних образів, свідоме використання розмовної інтонації та лексики, а також те, що в його тексті на перший план виходить особистість автора [35, с. 44].

Есе як жанр спочатку виник в дискурсі публіцистики. В Англії XVIII століття есе слугувало формою критики існуючого в країні політичного і соціального ладу, з'являючись на сторінках журналів у вигляді окремих статей. У цьому випадку розмежування між есеїстикою та періодикою взагалі не проводилося [47, с. 55]. Вже в цей період чітко проявилися відмінності мови есе від мови наукових статей або доповідей: есе зазвичай писалися від першої особи, що дозволяло автору дуже індивідуально і емоційно оцінювати

викладені факти і забарвлювати саму розповідь; автор часто використовував прийом бесіди з читачем. Іноді есе набувало форми листа.

Залежно від індивідуальної манери автора, есе наближається то до стилю наукової прози, то до стилю художнього мовлення, не втрачаючи, однак, своїх типових рис.

Ці особливості визначили особливе становище жанру есе в сучасній публіцистиці. Сучасне публіцистичне есе – це жанр, який перебуває на межі наукової, публіцистичної та художньої літератури, але не належить повністю до жодної з них. З науковою літературою есе пов'язане своїм предметом дослідження, який об'єднує всі об'єкти думки переважно гуманітарних наук.

Есе є одним із найпродуктивніших жанрів у вираженні філософської думки, тобто знання про найзагальніші аспекти світу і людини, при цьому в есе аналізується будь-який, переважно гуманітарний, об'єкт думки, а не особистість автора. Інша властивість – особлива актуалізація, співвіднесеність із сьогоденням.

Стилістичні особливості публіцистичного есе можна розглядати на різних рівнях мови, від фонетичного до текстового. При цьому, як свідчать результати аналізу текстів публіцистичних есе, якщо найбільш очевидний лексичний пласт, що характеризує есе як жанр публіцистики, є більшою мірою надбанням художньої манери (авторського стилю), то синтаксис більшою мірою має універсалізм як стилістична ознака цього жанру.

Наведемо такі приклади, що характеризують особливості синтаксису жанру публіцистичного есе як особливість стилістичної виразності:

- 1) Синтаксичні конструкції з інвертованим порядком слів. Тут розташування членів речення в особливому порядку, що порушує звичайну (пряму) структуру речення (інверсія), виконує завдання логічного виділення, посилення першої частини речення. На відміну від прямого порядку слів, прагматичне значення інверсії полягає у вираженні не лише власного ставлення до порушеної проблеми, а й власної позиції щодо описуваного.

2) Риторичні запитання: приміром «Як бути?» не тільки підкреслює активність позиції, а й відсилає до метатексту («Хто винен? Що робити?»), тим самим зближуючи публіцистичний і художній дискурс [46, с. 16].

Морфологічний рівень мови слід назвати другим за важливістю у вирішенні завдань публіциста, що стоять перед ним при написанні есе. Зокрема, авторська інтенція при написанні нарису часто реалізується у використанні (або створенні) слів, утворених за допомогою особливого виду морфологічних засобів – суфіксів суб'єктивної оцінки, які відіграють особливу, інтенсифікуючу роль (на відміну від їх звичайного вживання для зменшення розміру позначуваного об'єкта), що досягається за рахунок стилізації під твір дитячої літератури.

Кінцевою метою використання мовних засобів різних рівнів є авторський гумор, для чого залучається різноманітна стилістично забарвлена лексика, що реалізує інтенцію стилізації.

У будь-якому випадку в тексті публіцистичного есе присутній автор, на що вказують, наприклад, категорії, що характеризують слово, які мають зображальний характер [48, с. 55].

Таким чином, стилістика публіцистичного нарису як жанру визначається особливістю авторської позиції, яка не тільки є завуальованою (імпліцитною) і реалізується через використання засобів різних рівнів мови, а й у змістовному плані характеризується вираженням компонента суб'єктивної оцінки з опорою на метатекстовий контекст, що слугує своєрідним «виходом» створеної автором художньої системи. Як наслідок, стилістична виразність публіцистичного есе, з одного боку, реалізується через усе розмаїття мовних засобів, що виражають оцінку (використання оцінних морфологічних засобів, спеціалізованої лексики, фігур мовлення, інверсії, риторичного запитання тощо), а з іншого боку, визначається інтенсивністю взаємодії текстових планів, що формують мовну «тканину» твору.

РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЕСЕ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

2.1. Види есе, особливості його написання

Есе – прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції на приватну тему, трактовану суб'єктивно і, як правило неповно [22, с. 102].

Створення есе – надзвичайно цікаве та корисне заняття. Жанр есе передбачає свободу творчості: дозволяє автору у вільній формі викладати думки, висловлювати свою точку зору, суб'єктивну оцінку, оригінально висвітлювати матеріал; дозволяє автору у вільній формі висвітлити матеріал; це роздуми про щось колись почуте, прочитане чи пережите, прочитане чи пережите, часто це розмова вголос, вираження емоцій та образів. Унікальність цього жанру в тому, що він може бути написаний на будь-яку тему і в будь-якому стилі. На першому плані в есе – особистість автора, його думки, почуття, ставлення до світу. Це головна позиція есе. Однак необхідно пам'ятати, що, незважаючи на свободу творчості, писати в жанрі есе непросто, адже потрібно знайти оригінальну ідею (навіть на традиційному матеріалі), нестандартний погляд на будь-яку проблему. Для грамотного, цікавого есе необхідно дотримуватися деяких правил і рекомендацій [16, с. 14].

Особливості есе:

- наявність конкретної теми або питання;
- особистісний характер сприйняття проблеми та її осмислення;

- невеликий обсяг;
- вільна композиція;
- невимушена оповідь;
- внутрішня смислова єдність;
- афористичність, емоційність мовлення [11, с. 41].

Різновиди есе:

За змістом есе може бути художнім, публіцистичним, філософським, художньо-публіцистичним, духовно-релігійним тощо.

За літературною формою есе постають у вигляді рецензії, ліричної мініатюри, замітки, сторінки з щоденника, листа тощо.

Розрізняють також есе описові, оповідні, рефлексивні, критичні, аналітичні тощо. Нарешті, запропоновано класифікацію есе на дві великі групи: особистісне, суб'єктивне есе, де основним елементом є розкриття тієї чи іншого боку авторської особистості, та есе об'єктивне, де особистісний початок підпорядковане предмету опису або якійсь ідеї [10, с. 140].

Коротко охарактеризуємо найпоширеніші види есе за способом викладу.

- Есе-опис

У цьому типі есе описують якийсь об'єкт. Це може бути квітка, продукт, людина або тварина, робота художника або фільм – словом, що завгодно. В описі важливо не просто передати основні характеристики об'єкта – зовнішній вигляд, запах, текстуру, але й відобразити свої почуття. В есе-описі немає місця критиці та аналізу, але суб'єктивність все одно присутня – в самих рисах, на які звернули увагу, у формулюваннях, в емоційному забарвленні.

До цього підтипу можна віднести опис процесу. У чомусь це схоже на розповідь: описують якісь дії в хронологічному порядку, але в тексті немає місця для конфлікту.

- Наративне есе

Наратив – це розповідь від першої або третьої особи про події в хронологічному порядку. Це може бути як коротка біографія, так і розповідь

про якусь важливу подію. Основними складовими такого нарису є зав'язка, кульмінація та розв'язка. Відповідно, повинен бути і конфлікт.

- Есе-дефініція

Есе-дефініція має одну мету – розкрити певне поняття. Для цього можна використовувати елементи розповіді, опису, ілюстрації та аналізу.

- Есе-класифікація

В основі беруть поняття, виділяють якийсь принцип і створюють класифікацію. Таким чином, розглядають тему більш глибоко.

- Есе-порівняння

У класифікації розчленовують поняття. У порівнянні беруть інше, споріднене поняття, проводять паралелі, шукають подібності та відмінності.

- Есе-ілюстрація

Мета – довести якість твердження. Для цього підбирають і наводять приклади. Важливо, щоб ці приклади дійсно доводили те, про що говорить автор.

- Есе-аргументація

Якщо в ілюстрації наводять приклади, то в аргументаційному есе наводять факти, які підтверджують твердження. Важливо організувати ці факти логічно. На відміну від ілюстрації, тут автор наголошує на раціональному зв'язку, а не на емоціях.

- Причинно-наслідковий аналіз

Причина → наслідок. Це те, на чому може бути побудоване есе. Тут не просто наводять факти, а аналізують та вибудовують їх у логічний ланцюжок [7, с. 78].

Отже, текст може мати різну структуру і різні цілі. Саме від цілей залежить вибір на користь того чи іншого виду есе чи способу викладу.

Вимоги до есе:

1. Обсяг есе не повинен перевищувати 1-2 сторінки.
2. Есе має сприйматися як єдине ціле, ідея має бути чіткою і зрозумілою.

3. Писати необхідно коротко і чітко. Есе не повинно містити нічого зайвого, воно повинно містити лише ту інформацію, яка необхідна для розкриття певної позиції, ідеї.

4. Есе повинно мати грамотну композицію, бути логічним, мати чітку структуру.

5. Кожен абзац есе повинен містити лише одну головну думку.

6. Есе має показати, що його автор знає та осмислено використовує теоретичні поняття, терміни, узагальнення, світоглядні ідеї.

7. Есе має містити переконливу аргументацію висловленої позиції щодо проблеми [1, с. 36].

Структура есе:

1. Вступ – визначення основного питання есе, актуальність. На цьому етапі дуже важливо правильно сформулювати тезу, на яку потрібно знайти відповідь в ході творчої роботи. При написанні актуальності можуть допомогти відповіді на наступні питання:

«Чому тема, яку я розкриваю, є важливою в даний момент?»,

«Які поняття будуть задіяні в моїх міркуваннях про тему?»,

«Чи можу я розділити тему на кілька менших підтем?».

2. Основна частина – це відповідь на поставлене запитання. Один абзац містить аргументи, доводи, підвисновок, який частково є відповіддю на поставлене запитання.

3. Висновок – підбиття підсумків [3, с. 52].

Кліше, які можна використовувати при написанні есе:

1. Вступ.

Ніколи не думав, що мене захопить думка про те, що...

Вибір цієї теми продиктований наступними міркуваннями....

Неабиякий простір для роздумів відкриває це коротке висловлювання.....

Для мене ця фраза є ключем до розуміння.....

2. Основна частина.

По-перше,.... По-друге,.... По-третє,....

Розглянемо кілька підходів.... Наприклад, ...

Проілюструємо цю тезу наступним прикладом....

З одного боку, ... З іншого боку, ...

3. Висновок.

Підсумуємо наші міркування.

До якого ж висновку ми прийшли

Отже, ...

Таким чином, ... [6]

Вітається використання епіграфа, що має узгоджуватися з темою твору (проблемою, що міститься в афоризмі); доповнювати, поглиблювати лейтмотив (основну думку), логіку міркування твору; прислів'я, приказки, афоризми інших авторів, що також підтверджують думку та думки інших мислителів, учених, громадських і політичних діячів; риторичні запитання; невимушеність викладу [9, с. 19].

Отже, есе не має якихось певних правил написання. Але деяких рекомендацій все ж слід дотримуватися. Будь-який текст, чи то тези, конспект, стаття, розповідь або нарис, повинен мати чітку структуру. Есе відрізняється від багатьох інших робіт своєю «свободою творчості». На жаль, усі ми знаємо: що більше свободи, то більше відповідальності. Отримавши цю саму свободу, потрібно продумати структуру майбутнього есе. Структура багато в чому залежить від цілей, форми, виду, обсягу роботи. Оповідне есе починатиметься з сюжету, ілюстративне – з однієї або кількох тез. Есе типу «причинно-наслідковий аналіз» доведеться будувати відповідно до законів логіки. І ніяк інакше.

Структура може бути просто продумана. Але краще взяти аркуш паперу і накидати приблизний план. План – це «скелет» тексту, який потрібен будь-якому тексту, а есе – насамперед.

2.2. Традиції методики та сучасний методичний досвід підтримки практики написання старшокласниками есе у публіцистичному стилі

Методисти та вчителі-практики відзначають, що есе як продуктивний вид письмової роботи стає одним з актуальних жанрів у мовленнєвій практиці школярів. Це пов'язано, перш за все, з тим, що навички написання таких видів письмових робіт необхідні при написанні власного висловлення в 11 класі та на ЗНО з української мови. Останнім часом серед випускників спостерігається тенденція до різноманітного жанрового оформлення письмового висловлювання. Жанр есе є привабливим для учнів, оскільки він, на відміну від традиційного твору, передбачає більшу свободу самовираження. В основу такої письмової роботи може бути покладений власний досвід випускника, підкріплений прикладами з художніх творів, власного та суспільно-політичного життя, історії.

Есе найбільше підходить на роль вихідного тексту. Випускники краще розуміють його і здатні побудувати на його основі власний текст есе, що дозволяє оцінити вміння аналізувати, розмірковувати над проблемами, зв'язно формувати власні міркування. Есе дає змогу оцінити вміння аналізувати, рефлексувати проблеми, зв'язно формувати власну аргументацію.

Т.І. Дідух вважає, що навчання есе сприяє розвитку асоціативного мислення учнів, їх самостійності, пошуку оригінальних форм творчого самовираження. Водночас в сучасних методичних рекомендаціях іноді даються неточні визначення жанру есе: «есе – це суперечка зі світом», «в есе можна засумніватися в тому, що інші вважають правильним», «можна замахнутися на авторитети» [15].

Автору есе потрібно не тільки висловити свою точку зору, але часто зробити певний вибір. Підтримуючи роздуми методиста, підкреслимо, що в нашій концепції навчання есе ми, насамперед, будемо орієнтуватися на формування у старшокласників умінь розмірковувати й аргументувати свої твердження на основі запропонованих проблем, не вимагати від автора-початківця категоричних суджень і висновків, які мають ґрунтуватися на сформованому досвіді комунікативної поведінки.

Ми поділяємо точку зору О.М. Авраменко та інших, що есе є творчою роботою.

Відповідно до позиції О.М. Авраменка, ми визначаємо такі ознаки есе, необхідні для шкільної практики: особливий, оригінальний спосіб викладу предмета мовлення, який обґрунтовується авторською обізнаністю та особистісною орієнтацією в проблематиці предмета висловлювання; підвищена авторська модальність тексту, «відкритість» автора, свобода в оцінках і коментарях; використання прецедентних текстів (цитат, крилатих висловів тощо), що надає висловлюванню виразності, що надає висловлюванню метамузичний контекст і дозволяє розглядати предмет мовлення в культурно-мистецькому контексті; використання предмета есе в контексті особистісної орієнтації автора; використання прецедентних текстів (цитат, крилатих висловів тощо), що забезпечує висловлюванню метасмисловий контекст і дає змогу розглядати предмет мовлення в культурологічному та філософському плані; вільна, «плинна» форма запису, що допускає з'єднання різних жанрових варіантів (листа до себе, звернення до читачів, публічного висловлювання, психологічного етюдю або критичного розбору явища тощо) у межах одного висловлювання; «усність», «розмовність» письмового тексту, що забезпечує особливу невимушеність, природність тону міркування, яке не претендує на визначальне трактування предмета [1, с. 33].

Окреслені ознаки есе ми вважаємо вельми влучними й повними.

У нашому розумінні, есе як вид творчої роботи є засобом самопрезентації особистості учня. Своєрідність жанрової природи і високий ступінь авторського начала у доборі матеріалу і системи міркування допомагають учням не тільки висловити враження про щось або про когось, а й показати своє «я», опосередковано передати «бачення світу» і «свого місця» в ньому. Жанр максимально спрямований на пізнання світу і людини; зміст есе – «я сам» [2, с. 6]. Твір-есе ми розглядаємо як надійний спосіб інтелектуального збагачення і розвитку особистості [4, с. 97].

Безумовно, жанр есе вимагає розвитку особистості самого того, хто пише. Створення тексту есе – це продуктивний процес мовленнєво-мисленнєвої, мовленнєтворчої діяльності учня, в основі якої лежить творчий, діяльнісний характер мови. Наскільки незвично і нестандартно автор підійшов до проблеми, наскільки виразна й афористична його мова, залежить інтерес читача до есе. Есе можна вважати таким, що відбулося, тільки в тому разі, якщо в ньому є несподівана думка, раптова здогадка, відкриття. Хороший текст есе обов'язково породжує вторинний текст.

Методисти та вчителі-практики [18] радять запроваджувати навчання твору-есе, починаючи вже з 5 класу. Це зумовлено реаліями сьогодення. Вимогою багатьох олімпіад, творчих конкурсів є саме написання письмової роботи в есеїстичному стилі. Вікові особливості учнів дають змогу запроваджувати початкове поняття «есе», тому що школярі вже мають певний життєвий, соціальний, культурний досвід, що становить основу створення письмового висловлювання в жанрі есе.

У 7, 8, 9 класах слід провести роботу з визначення сутнісних характеристик есе, його структури; вимог до змісту та оформлення есе; з відпрацювання навички написання та редагування есе. У 10-11 класах зміст роботи пов'язаний із:

- визначенням специфічних характеристик есе, впізнаванням його різновидів, літературних форм жанру;
- з поглибленням і розширенням відомостей щодо визначення структури есе, вимог до змісту й оформлення письмового висловлювання в стилі есе, зокрема твору формату ЗНО з української мови.

На даному ступені, у старшій школі, триває вдосконалення навички написання та редагування есе.

Специфіка роботи з учнями старших класів:

1. Визначення специфічних характеристик есе.
2. Поглиблення та розширення відомостей щодо визначення структури есе.

3. Поглиблення та розширення відомостей по визначенню вимог до змісту та оформлення твору-есе, зокрема власного висловлення на ЗНО з української мови.

4. Знайомство з різновидами есе (літературно-критичне, художнє, публіцистичне, філософське тощо).

5. Визначення літературних форм есе, відмінність есе від інших супутніх жанрів (лист, щоденник, нарис, промова, слово тощо).

6. Розвиток уміння використовувати у творі асоціації, подібності, аналогії, порівняння, авторські образотворчо-виразні засоби тощо.

7. Удосконалення навички написання та редагування есе [27].

У результаті роботи учні:

- знають специфічні особливості жанру есе;
- уміють визначати різновиди есе, його літературні форми, відрізнати есе від інших супутніх жанрів;

- уміють вільно обирати композицію твору;

- уміють активно використовувати індивідуальні авторські образотворчі засоби;

- на високому рівні володіють практичними навичками написання твору в жанрі есе [28].

Орієнтовна тематика (спрямованість) творів-есе в 10-11 класах:

- есе-спогад («Пам'ятна зустріч із поетом, письменником»);

- есе, написані у формі слова («Слово про улюбленого поета, письменника» та ін.);

- есе, написані у формі листа («Лист зі століття нинішнього у століття минуле» та ін.);

- літературно-критичні есе («Вічний Шевченко» тощо).

- есе на актуальну тему: про цінність життя, про правду, про вибір, про милосердя тощо [30, с. 225].

Проаналізувавши методичну літературу, досвід учителів-практиків, ми дійшли висновку, що обсяг шкільного твору в жанрі есе обмежується 1-3

сторінками (100-450 слів). Запропонована вимога – рекомендаційна, але не обов'язкова. Іноді тому, хто навчається, достатньо кількох абзаців, щоб висловити індивідуальну точку зору яскраво і нестандартно. Невеликий обсяг твору зумовлює необхідність працювати над чіткістю та стислістю викладу. Обсяг літературних зразків есе, що залучаються для аналізу та інтерпретації на уроках і в самостійній роботі учнів, – не обмежений.

Теми есе мають бути вільними, близькими і зрозумілими для учнів, націленими на своєрідний моральний чи естетичний вибір особистості. Сучасний школяр полюбляє розмірковувати на актуальну, часто злободенну тему, що вимагає вміння дискусувати, вступати в діалог, робити вибір.

Змістовний і жанрово-композиційний формати твору-есе різняться за класами. Важливо поступово ускладнювати тематику творів.

У 10 класі теми письмових робіт пов'язані, в основному, з літературними творами: «Пам'ятна зустріч із поетом, письменником», «Слово про улюбленого поета, письменника», «Вічний Шевченко» тощо. Це пояснюється, по-перше, відносною простотою письмових висловлювань (есе-спогад, есе у формі слова, листа тощо), по-друге, тим, що в 10 класі найбільший обсяг досліджуваної зразкової класичної літератури.

Учневі 11 класу, випускнику, пропонуються теми для творів актуальні, пов'язані зі своєрідним вибором: про цінність життя, про час, про людину, про правду, про проблеми молоді тощо. Доцільним прийомом під час навчання есе слід вважати складання рецензій (групових та індивідуальних) на твори учнів минулих років [31].

Повніший список тем для творів есеїстичного спрямування, які можна пропонувати учням на уроках розвитку мовлення, наведено в додатку А «Список тем, рекомендованих для написання твору-есе в старших класах».

Критерії оцінювання твору-есе містять такі параметри:

- загальне володіння темою, авторська оригінальність;
- рівень повноти змісту та фактологічності;
- рівень логіки організації та побудови міркування;

- рівень мовленнєвої виразності;
- рівень правильності мовленнєвого оформлення [33].

Оцінюючи роботи учнів, необхідно враховувати самостійність, оригінальність, відхід від звичного, індивідуальність у власній творчості.

Дійсно, надзвичайно складно оформляти свої думки у формі есе. Необхідно сказати нову, оригінальну думку, дати інше прочитання знайомим речам. Есе вимагає від учнів вільного володіння темою та певної сміливості в поданні особистісної позиції. Автори методичних рекомендацій зазначають, що, з огляду на особливі, специфічні ознаки жанру есе, навчання цього виду письмової роботи виходить за межі шкільної освіти. Зазвичай жанр есе обирають учні, які володіють основними комунікативними вміннями, особливим асоціативним мисленням, мають досвід того, про що пише. Водночас немає потреби відмовлятися від традиційних жанрів твору, що сприяють розвитку творчого самовираження, самостійності, логічного мислення [44].

Отже, проблема навчання написання творчих творів у методиці навчання української мови традиційно вважалася актуальною, а рекомендації в цьому руслі – затребуваними. Вітчизняна методика розвитку мовлення, пройшовши шляхом пошуку універсальної письмової роботи для учнів, у якій би поєднувалися елементи міркування, творчий початок, особистісний досвід, висуває необхідність знайомства з жанрами продуктивного характеру, в основі яких лежить універсальна модель особистого міркування.

У сучасній мовленнєвій шкільній та суспільній практиці відмічається затребуваність жанрів продуктивного характеру, типу есе у публіцистичному стилі, що зумовлено соціокультурною ситуацією, яка вимагає від учня активності, діяльності, уміння оригінально виражати власну точку зору в усній та письмовій формі, вимогами, які змінилися, до удосконалення письмово-мовленнєвих умінь школярів. Есе розглядають не лише як важливу умову розвитку особистості, а й як феномен культури та освіти.

Ми переконуємося, що жанр есе актуальний сьогодні у світлі нових вимог до школи, яка має готувати людей, соціально активних, творчих, таких, що усвідомлюють важливість освіти й самоосвіти для життя, здатних застосовувати й удосконалювати здобуті знання на практиці. Нові суспільно-соціальні медійні умови сприятливі для розвитку есе.

2.3. Психолого-педагогічні засади формування комунікативно-творчих здібностей особистості сучасного старшокласника під час навчання твору-есе у публіцистичному стилі

У сучасній науці спостерігається підвищення інтересу до проблеми комунікації. Спричинено це насамперед розвитком інформаційного простору, що вимагає від людини вміння створювати усні та письмові тексти, ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Якщо бути точним, то слід говорити про комунікативно-діяльнісні потреби людини [45, с. 24]. Питання дослідження «людини мовця», особистості в комунікації, мовленнєвому впливі та взаємодії розглядаються в працях учених і методистів, психологів. Нині можна стверджувати, що проблема ефективності внутрішньокультурної та міжкультурної комунікації увійшла до числа глобальних проблем людства [43].

Спілкування посідає особливе місце в структурі комунікативної компетентності особистості. Воно є необхідною частиною основних потреб дитини: потреби в нових враженнях, в активній діяльності, у визнанні та підтримці [39, с. 12].

І. С. Кон виокремлює кілька вікових типів спілкування: дитячий (1-3 класи); підлітковий (в окремих групах – 3-4 класи, у більшості – 4-6,7 класи); перехідний (в окремих групах – 5, 6 класи, у більшості – 7-8 класи); юнацький (в окремих групах – 6, 7 класи, у частині – 8,9 класи, у більшості – 10-11 класи).

У нашій роботі ми будемо аналізувати формування комунікативно-творчих умінь учнів старших класів, тобто юнацький вік.

Психологи впевнені, що юнацький вік посідає домінуюче становище в старшому шкільному віці. Порівняно з підлітковим віком значно змінюється «картина світу» школяра, відбувається переоцінка цінностей.

Л. С. Виготський так писав про перехід підлітка в юнацький вік: період отрочтва характеризується підвищеним інтересом до самої себе, дитина знову робиться філософом і ліриком, яким вона була раніше, коли ставила нескінченну кількість питань. Власні переживання, проблеми свого «я» приковують тепер усю увагу підлітка для того, щоб у юності знову замінитися розширеним і підвищеним інтересом до світу і до найкорінніших питань буття, які мучать зараз його свідомість [33].

Дійсно, юність – це пора формування світогляду, вироблення поглядів і переконань. Високий рівень самосвідомості старшого школяра приводить його до самопізнання і самовиховання. У юнацькому віці вже чітко видно спрямованість особистості [29, с. 17]. Період ранньої юності є вирішальним віком для формування світогляду. Основи світогляду закладаються раніше, у дитинстві, проте тільки на відносно високій стадії розвитку особистості в неї виникає потреба звести ці принципи в певну цілісну систему, яка дає змогу не тільки зрозуміти навколишній світ, але й оцінити його, визначити своє до нього ставлення.

Пріоритетними для старшокласника стають самовизначення, вибір перспективної професії, соціального престижу. На думку багатьох учених, найголовніше і найважче в юності вибудувати реальну життєву перспективу. Життєвий план охоплює всю сферу особистого самовизначення – моральне обличчя, стиль життя, рівень домагань, рід занять тощо [21, с. 39].

Новий життєвий вибір змінює ставлення учня до навчання, до найближчого оточення, до себе. Істотно змінюється розумова діяльність юнаків і дівчат, характер їхньої розумової роботи. Важливий момент становлення особистості старшокласника – пізнання світу і себе в ньому.

Від того, наскільки глибоко пізнає юнак світ і себе в ньому, багато в чому залежить правильність вибору життєвого шляху. Відкриття себе як неповторної

індивідуальної особистості нерозривно пов'язане з відкриттям соціального світу, в якому належить жити. На думку багатьох психологів, самоповага – важлива риса юнацького віку, оскільки показує рівень розвитку школяра як особистості.

Саме в цьому віці зростає потреба у спілкуванні з однолітками, у розумінні себе іншим. Спілкування у старшому шкільному віці відбувається на рівні особистісної цінності та значущості. Емоційно-сисловою домінантою спілкування юнацького типу є сам старшокласник як суб'єкт стосунків у значущих сферах життєдіяльності. У центр обговорення всієї цієї проблематики висувається «Я» старшокласника, яке аналізується в спілкуванні в найрізноманітніших аспектах. Зміст спілкування різноманітний і пов'язаний здебільшого з тією життєдіяльністю, в яку включені старшокласники: від шкільних проблем до питань літератури, мистецтва, світової політики тощо. Збільшується обсяг спілкування зі старшими школярами, з однолітками, представниками інших соціальних груп, з дорослими; спілкування юнаків і дівчат також зростає і ґрунтується на вибірковості переваг. Зміст спілкування зі старшими і дорослими містить проблеми пізнання самого себе, життєвих планів і шляхів їхньої реалізації, взаємовідносин між людьми, інформацію, пов'язану з галуззю інтересів старшокласника та професійною приналежністю дорослого [6].

В реальному житті ситуація складніша, відбувається різке зниження довірливості в спілкуванні з батьками і вчителями. Старшокласник часто відчуває потребу в самотності, в усамітненні. Учені називають це «комунікативною самотою»: спілкування з «якимось ідеальним партнером, зі своїм «Я», з уявними представленими реальними особами зі свого оточення або з особами, спілкування з якими їм недоступне або через статусні відмінності, або через історичну дистанцію. На думку І. С. Кона, головним психологічним надбанням юності є відкриття свого внутрішнього світу. Мисленева діяльність старшокласників характеризується критичністю мислення, умінням доводити істинність або хибність суджень, аргументувати їх, узагальнювати, робити

висновки. Вирішення моральних проблем для старшокласників зазвичай пов'язане з питанням про сенс життя, на яке не завжди є готова відповідь. Л. С. Виготський називає головною рисою юності саме підвищений інтерес до світу і «до корінних питань буття [15].

У цьому віці спостерігається схильність до пошуку, аналізу, осмислення. Мислення старшокласників набуває дедалі активнішого, самостійного і творчого характеру. Саме в цьому віці діти жваво й охоче відгукуються на будь-які пропозиції обговорити моральні проблеми, поговорити про людину, про духовні якості особистості, про норми взаємин між людьми.

У юнацькому віці, як ні в якому іншому, в учнів проявляються індивідуальність і творчість. Творча діяльність дає змогу старшокласникам природно позначити ціннісні пріоритети та виразити аспекти своєї особистості.

На думку вчених-психологів, творчість у будь-якому її прояві – процес, що веде до розвитку особистості. Для того, щоб людина могла повноцінно реалізувати свої творчі здібності, необхідні спеціальні умови навколишнього середовища. Е. П. Ільїн перелічує такі педагогічні методи навчання, що стимулюють творчу активність школярів:

1) метод проблемного навчання, мета якого – засвоєння учнями предметного матеріалу шляхом розв'язання спеціальних пізнавальних задач – проблем і моделювання проблемних ситуацій;

2) розвивальне навчання, що є акцентоване на навчальній діяльності, що розвиває теоретичне мислення та особистість учня;

3) педагогічна інженерія, що змістила акценти з передання знань на організацію освітньої діяльності з метою отримання авторизованої навчальної продукції;

4) евристичне навчання, що має на меті не тільки розвивати учня, а й зробити його суб'єктом і конструктором своєї освіти, організатором своїх знань;

4) креативна педагогіка, завданням якої є розвиток комплексу креативних властивостей особистості, набуття досвіду творчої діяльності на основі самопізнання і саморозвитку [30, с. 225].

Дійсно, наявність елементів пошукової, дослідницької діяльності, пізнавальних мотивів впливає на емоційну сферу і досвід соціальної взаємодії, сприяє «розкріпаченню» креативного потенціалу за рахунок збільшення соціальної сміливості у спілкуванні [15, с. 302- 303]. Основою методики навчання старшокласників твору в жанрі есе є саме система розвивальних продуктивних завдань, дослідницьких і проєктних мовленнєвих практик, що ґрунтується на активній мовленнєвій діяльності старшокласників, удосконаленні їхніх комунікативних умінь, отриманих раніше на уроках розвитку мовлення, та активізації особистісного комунікативно-мовленнєвого досвіду.

Сучасні дослідники в галузі обдарованості та креативності вважають, що необхідною умовою розвитку комунікативно-творчих здібностей школярів є співтворчість. Навчання старшокласників написання есе відбувається на засадах спільної діяльності вчителя та учнів на засадах партнерства, коли кожен з учасників у спілкуванні зацікавлений у взаємовідносинах зі співрозмовником. Вступаючи у відносини співробітництва, співтворчості, вчитель орієнтується насамперед не на «учня», а на особистість учня і перспективи його розвитку. Таке спілкування особливо важливе для формування ціннісно-орієнтованої внутрішньої позиції старшокласника, що виникає саме в результаті спільної діяльності.

Н.В. Грона, перераховуючи психолого-педагогічні умови творчого розвитку старшокласників в освітньому процесі, пише про особливу роль діалогу, що виступає водночас цінністю, змістом освіти і методом. Саме діалогічний підхід дає змогу перевести школяра з позиції того, хто навчається, у позицію того, хто самоосвічується. Отже, необхідне освітнє середовище, що характеризується насиченістю і спонтанністю, що припускає наявність множинності «правд», цінностей, поглядів, установок, середовище, що вимагає узгодження одного з іншим, існування та взаємозбагачення суб'єктивних поглядів, настанов, середовище, що вимагає узгодження одного з іншим, існування і взаємозбагачення суб'єктивних реальностей [33].

Важко не погодитися з автором у тому, що в навчальному процесі важливо моделювати реальні мовленнєві ситуації, в яких старшокласникам надається право вибору. До моменту закінчення школи випускник повинен уміти самостійно визначати мету діяльності та складати плани діяльності; самостійно здійснювати, контролювати та коригувати діяльність; використовувати всі можливі ресурси для досягнення поставлених цілей і реалізації планів діяльності; обирати успішні стратегії в різних ситуаціях.

Створення особливого мотивуючого середовища, про яке говорять сучасні дослідники в царині обдарованості та креативності, передбачає розвиток уяви, інтуїції, здатності до асоціювання, візуальної креативності, здатності до перетворень, зокрема гіпотетичність і варіативність мислення.

Потрібно зазначити, що для сучасних учнів, особливо старшокласників, украй важлива ідея самопрезентації, оскільки суспільство сьогодні ставить людину в змагальні та конкурсні моделі взаємодії. Виграє той, хто краще подасть себе. Однак, у реальній освітній практиці, ці компетенції найчастіше лише декларуються або використовуються фрагментарно. У зв'язку з цим виникає необхідність уже на початкових етапах підготовки до реалізації життєвої стратегії, тобто на етапі ранньої юності, формувати компетенції, пов'язані із самопрезентацією та самопр'єд'явленням як значущих компонентів особистісних компонентів особистісних конструктів, що забезпечують інтегральну саморегуляцію в реальному та життєвому світі.

У нашому уявленні участь школяра у різноманітних конкурсах і конференціях не може бути показником його розвитку, тому що грамоти та дипломи – не відображають повною мірою індивідуальних особливостей особистості, її розвиток у плані духовному, моральному, морально-естетичному тощо. Водночас жанровий твір, особливо есе, що показує особистісне «я», виражає індивідуальні уявлення про світ і про себе [39, с. 22].

Отже, навчати елементів есе потрібно ще з 5 класу, власне есе – з 7 класу; формувати основні вміння створення есе – у 7-8-9 класах, удосконалювати

навички написання – у 10-11 класах. Есе, певною мірою, допомагає простежити саморозвиток учня.

Як ми вже сказали вище, для старшокласників важливо бути почутим і зрозумілим. Більшою мірою випускники орієнтовані на перспективи, майбутню професійну діяльність. Важливими стають власні пріоритети, бажання творчо себе реалізувати. У центрі цих питань стає сам учень, значимість власне особистісних аспектів створюваного ним образу в міжособистісній взаємодії.

Есе дає можливість учням по-новому презентувати себе. Широкі можливості та ресурси жанру дають змогу детальніше пізнати свій характер, визначити власні сильні сторони, проаналізувати та зафіксувати особистісні досягнення. Створення письмових висловлювань у жанрі есе відпрацьовує найважливіші вміння та навички старшокласника, що стануть у пригоді впродовж усього подальшого життя: аргументації, аналізу, самоаналізу, критичного ставлення до себе.

РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАННЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШИХ КЛАСАХ

2.1. Діагностика сформованості загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь учнів у написанні есе у публіцистичному стилі

В експериментально-дослідній роботі брали участь учителі та учні школи с. Ріпне (Івано-Франківська область). Вибірка становила 20 осіб (учні 10-х та 11-х класів).

Для перевірки готовності учнів середньої школи до написання есе (констатувальний експеримент) було складено анкету і підготовлено практичні завдання. Подані в анкеті запитання допомагають виявити рівень знань учнів про есе, ставлення їх до цього жанру, а практичні завдання – рівень загальної комунікативної компетентності та сформованість мовленнєвих умінь, необхідних під час написання твору-есе.

У першій частині констатувального експерименту учням було запропоновано дати визначення есе, перелічити його жанрові ознаки, назвати авторів, які пишуть у цьому жанрі, пропонувалося пригадати свій досвід

написання твору в жанрі есе, поділитися враженнями, висловити свою думку щодо актуальності та затребуваності цього жанру; оцінити його значення для власної мовленнєвої практики та висловити пропозиції з приводу навчання твору-есе. Анкетування проводилося анонімно.

У другій частині констатувального експерименту учні могли за бажанням обрати таке завдання:

- розкрити зміст фрази Мішеля де Монтеня: «Написання есе полягає у вільному викладі думок про предмети, які виходять за межі розуміння і кругозору особистості».

- написати есе на одну із запропонованих тем: «Чому так часто багато чого для нас «минає повз», і ми так рідко «зупиняємо свою увагу на світі»?», «Чому часто кажуть: «Потрібно робити далеке – близьким»?», «Чому побутує вислів: «Кожен вибирає по собі»?».

Анкетування проводилося анонімно. Учасників експерименту умовно можна розділити на три групи. Перша група – учні, які беруть активну участь у різноманітних літературних, мистецьких конкурсах, олімпіадах, виступають на науково-практичних конференціях, тобто творчі особистості, – виявили особливу зацікавленість до цієї теми й зазначили, що есе як специфічний жанр «викликає в них здивування», «містить таємницю», тому вони хотіли б тому вони хотіли б навчитися писати в цьому жанрі. Респонденти цієї групи відповідали на запитання анкети обдумано і з цікавістю. Друга група – учні, які зізналися, що вміння написання есе їм необхідні переважно для складання ЗНО з української мови, виявили не менший інтерес до проблеми. Незважаючи на наявні знання в цій царині, у них є прагнення дізнатися про есе як жанр мовлення більше, ніж їм відомо. Учні третьої групи поставилися до цієї проблеми абсолютно байдуже, тому що вважають, що володіють необхідними достатніми знаннями за запропонованою темою, а навички написання есе не знадобляться в подальшому житті.

Запитання анкети та результати опитування учнів подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Результати анкетування учнів (констатувальний експеримент)

№	Питання	Так	Ні	Не знаю	Інший варіант
1.	Чи знаєте Ви, що таке «есе»?	80 %	20 %		
2.	Чи можете Ви дати визначення «есе»?	35 %	65 %		
3.	Чи можете Ви перелічити особливі ознаки жанру есе?	25 %	75 %		
4.	Чи знаєте Ви походження слова «есе», кого вважають основоположником жанру?	5 %	95 %		
5.	Чи можете ви назвати імена зарубіжних і українських авторів, які пишуть у жанрі есе?	15 %	85 %		
6.	Чи писали Ви коли-небудь твір у жанрі есе?	80 %	20 %		
7.	Якщо писали твір у жанрі есе, чи зазнали Ви якихось труднощів у процесі написання? Що здалося Вам особливо цікавим,	80 %	20 %		

	важливим, значним під час написання?				
8.	Як Ви вважаєте, чи актуальний жанр есе сьогодні в сучасній публіцистиці і чому?	65 %	20 %	10 %	5 %
9.	Хотіли б Ви навчитися писати в жанрі есе?	90 %	5 %	5 %	

На 1 запитання «Чи знаєте Ви, що таке «есе»?» майже всі респонденти (80%) відповіли ствердно, але лише деякі (35%) змогли частково дати визначення жанру есе. Серед визначень есе типовими були відповіді: «невеликий твір», «жанр твору, що передбачає свободу», «твір на вільну тему», «вільний твір», «жанр художньої та публіцистичної літератури» тощо. Були й такі визначення жанру есе: «міні-твір», «розгорнутий твір за цитатою», «твір-міркування», «твір з аргументацією і прикладами», «твір за планом».

На запитання «Чи можете Ви перерахувати особливі ознаки жанру есе?» більшість респондентів (75 %) відповіли «ні». З тих, хто відповів «так», правильно назвати ознаки жанру есе змогли лише 25%. Серед ознак есе як мовленнєвого жанру респонденти традиційно називали: «свобода», «вільна тема», «невеликий об'єм», «відсутність будь-яких рамок», «стислість», «лаконічність», «суб'єктивність», «вираження вражень, думок автора», «власна точка зору» тощо. Крім того, до ознак есе були віднесені: «аргументація», «точність», «виразність», «міркування», «твір за планом» тощо.

На запитання «Чи знаєте Ви походження слова «есе», кого вважають

основоположником жанру?» лише 5 % респондентів відповіли ствердно та змогли назвати правильно ім'я основоположника (М. Монтень).

На запитання «Чи можете ви назвати імена зарубіжних і українських авторів, які пишуть у жанрі есе?» більшість респондентів (85%) відповіли негативно. Серед авторів, які пишуть у жанрі есе, були названі правильно: Ж. Ж. Руссо, Дж. Локк, Г. Гейне.

6, 7, 8, 9 запитання поставили з метою з'ясувати, як ставляться учні до твору-есе і яку практику роботи в цьому жанрі вони мають. На запитання: «Чи писали Ви коли-небудь твір у жанрі есе?» 80% респондентів відповіли «так»; 20 % зізналися, що ніколи не писали есе. Деякі учні пригадали, що писали подібні роботи «в школі» або «на уроках української та зарубіжної літератури».

Щодо запитання «Якщо писали твір у жанрі есе, чи зазнали Ви якихось труднощів у процесі написання?», то думка учнів розподілилася так: 80 % відповіли «так, відчували», 20 % – «ні, не відчували».

Учні зізнавалися, що відчували труднощі «в аргументації», «у розкритті своєї точки зору», «важко почати», «написати висновок» тощо.

На запитанням «Що здалося Вам особливо цікавим, важливим, значним під час написання?» учні були одностайні в тому, що «есе дозволяє висловити свою точку зору, свої думки» (40 %). Крім того, учні зазначили, що «сподобалося міркувати над темою (розкривати тему)» (25 %), «можна міркувати про все» (20 %), «подобається сам процес написання есе» (15 %), «цікаво наводити приклади» (10 %) тощо.

На запитання «Як Ви вважаєте, чи актуальний жанр есе сьогодні в сучасній публіцистиці і чому?» 65 % відповіли ствердно, 10 % вагалися з відповіддю, 20 % відповіли заперечно, 5 % залишили запитання без уваги. Одна людина написала, що «в публіцистиці сьогодні актуальніший жанр нарис».

На запитання «Хотіли б Ви навчитися писати в жанрі есе?» майже всі респонденти відповіли «так» – 90 % учнів; 5 % – «не знаю», 5 % – «ні».

Причому дехто (10 %) пояснив, що навичка написання необхідна тільки «для складання ЗНО з української мови». Один учень зізнався, що «вміє писати есе».

Практичні завдання в констатувальному експерименті передбачали вибір виду мовленнєвої діяльності. 65 % обрали завдання розкрити зміст цитати; 25% – написати есе на одну з тем; 10 % зовсім не приступили до практичного завдання. Як ми бачимо, більшість старшокласників обрали запитання, у яких прямо сформульовано комунікативне завдання: написати за цитатою.

За першим завданням практичної частини розкрити зміст фрази Мішеля де Монтеня: «Написання есе полягає у вільному викладі думок про предмети, які виходять за межі розуміння і кругозору особистості» більшість учнів (75 %), які обрали це завдання, дали «суху», «неемоційну» відповідь. Лише деякі учні (20 %) використовували у відповідях яскраві порівняння, метафори, наводили асоціації, аналогії, застосовували особистісний досвід.

У практичній частині найважчим завданням для учнів виявилось 2 завдання «Написати есе на запропоновану тему». Старшокласники пояснювали це складністю «вільно міркувати», тобто «писати без звичних «вступу-тези», «міркування», «висновку». Це ще раз доводить, що есе вимагає від того, хто пише, певного комунікативного досвіду, творчої свободи, вміння давати оцінку та робити вибір. Багато учнів починали писати есе, але після невдалих перших речень відмовлялися від виконання цього завдання та бралися за інше, пояснюючи складністю його написання писати.

Констатувальний експеримент (практична частина) засвідчив, що більшою мірою, учні володіють навичками створення твору-міркування, меншою – вільних творчих творів, зокрема есе.

Можна констатувати, що більшість учнів 10 класів на даному етапі не знають достатньою мірою, що таке есе, не можуть назвати основоположників жанру, письменників-есеїстів. Старшокласники не вміють писати твори в стилі есе, але розуміють необхідність оволодіння навичками написання

подібного типу письмового висловлювання для успішної мовленнєвої практики в школі та за її межами. Хочуть навчитися писати есе 90 % учнів.

Результати констатувального експерименту підтверджують, що старшокласникам необхідні базові знання теоретико-практичних засад для навчання практики написання есе:

1) знання історії виникнення та розвитку жанру есе; специфіки есе, його жанроутворювальних ознак; структури, змісту, стильового оформлення есе; різновидів есе, його літературних форм тощо;

2) уміння виявляти специфічні ознаки есе; користуватися вільною індивідуально-авторською формою письмового міркування; використовувати нестандартні підходи до назви та стильового оформлення тощо;

3) володіння навичками написання твору в жанрі есе: прийомами оригінальної побудови тексту; прийомами введення індивідуально-авторських образотворчих засобів, асоціацій, паралелей, метафоричних і символічних образів, замовчувань, подібностей тощо.

При виборі роботи з навчання написання есе учні віддали перевагу активним формам уроків – практичним заняттям.

Ці відомості стали основою дослідно-експериментального навчання.

За результатами констатувального експерименту було відібрано 1 контрольний і 1 експериментальний класи, що мають однакові низькі результати. Експериментальна група (10 осіб) – учні 10 класу с. Ріпне. Контрольна група, що складається з 10 осіб, – учні 11 класу с. Ріпне.

Далі нам вдалося необхідним провести інтерв'ювання серед досвідчених учителів української мови, які займаються навчанням есе, з метою виявлення їхнього ставлення до сучасних програм, підручників з української мови, актуальності та доцільності навчання есе тощо. Крім того, ми хотіли, щоб учителі поділилися практикою навчання жанрового твору, зокрема й есе у публіцистичному стилі, досвідом щодо формування комунікативних умінь учнів у процесі розвитку усного та писемного мовлення.

Запитання анкети для вчителів-словесників, які мають досвід навчання есе, подано в [додатку Б](#).

Аналіз відповідей учителів дозволив говорити про таке.

Опитані вчителі працюють за підручниками Олександра Авраменка «Українська мова» 10 клас, 11 клас (2018 р.). Педагоги вважають, що ці підручники відображає належною мірою вимоги державного освітнього стандарту до рівня розвитку усного та писемного мовлення учнів. Для розвитку зв'язного мовлення використовуються, в основному, переказ, реферування, складання тез, написання творів-мініатюр. Крім того, дуже мало відведених годин на уроки розвитку мовлення. На уроках української мови, зазначили вчителі, частіше практикуються твори-роздуми.

Жанр есе має на увазі свободу творчості, особистісне бачення проблеми; у цьому разі проблема, яку розглядають у творі, буде оцінена й проаналізована з різних боків. Учителі-словесники вважають, що навчання написання твору в есеїстичному стилі сприяє формуванню таких специфічних жанрово-комунікативних умінь учнів: нестандартно і вільно висловлювати свою точку зору, давати авторське тлумачення проблеми, використовувати індивідуальні авторські засоби художньої виразності, різні мовні прийоми тощо.

У рамках констатувального експерименту нами була зроблена спроба включеного спостереження за діяльністю вчителів-словесників, які працюють з учнями на уроках української мови з формування необхідних писемно-мовленнєвих умінь під час підготовки до твору. Зупинимося на цьому докладніше.

Досвідчені педагоги української мови та літератури пропонують навчати жанрового твору, зокрема й есе, на інтегрованих уроках (українська мова та література). У цьому разі легше організувати методичний супровід навчання.

На думку вчителів-словесників, навчання есе буде ефективним за умови:

- готовності та здатності вчителя до інноваційної діяльності, до творчого саморозвитку;
- зміни в навчальній, позаурочній діяльності освітнього закладу;
- зміни у змісті, у технології навчання жанрового твору.

Як показує досвід учителів-практиків, у сучасній парадигмі освіти найціннішими для організації методичного супроводу навчання твору-есе є ідеї, що лежать в основі моделей консультування. Навчання есе можливе в середній загальноосвітній школі на елективних курсах і факультативах або в порядку консультування.

Нам близька позиція вчителя української мови Ю.О. Шепелевич, яка велику увагу на уроках приділяє жанровому твору. Її методика навчання творчої роботи поєднує індивідуальні та проблемно-пошукові методи. На думку вчителя, під час навчання твору-есе необхідно використовувати індивідуальний підхід до кожного учня. Важливо розвивати в школяра асоціативне мислення, творче начало. Досвідчений педагог упевнена, що навчання твору-есе має бути планомірним і систематичним, починатися з 5 класу. Учитель виокремлює такі ефективні прийоми розвитку асоціативного мислення: асоціативні задачки, прийоми «об'єднання», «пожвавлення», «збільшення-зменшення», «прискорення-уповільнення», «метод навпаки», «фантазування», «творча помилка», ігри зі словами, вигадкування казок тощо.

Вчителька української мови та літератури О.В. Безпалько, яка практикує на уроках навчання різних жанрів твору, впевнена, що навички написання есе необхідні під час підготовки до ЗНО з української мови. Вона розробила методику навчання написання твору за текстом формату ЗНО, спрямовану на розвиток логічного мислення. Під час підготовки вчитель ретельно підходить до вибору текстів, зокрема й есе. Думки вчительки про важливість навчання есе для підготовки до власного висловлення на ЗНО є значущими для нас при плануванні досвідченого навчання.

Усі опитані вчителі відзначають складність оцінювання твору в жанрі есе. Педагоги, вказуючи на суб'єктивність як того, хто пише, так і того, хто

перевіряє, пропонують враховувати під час оцінювання цього типу твору такі критерії: невеликий об'єм; вільна композиція, підпорядкована своїй внутрішній логіці; авторський стиль викладу, що вирізняється образністю, афористичністю, парадоксальністю; для передання особистісного ставлення до предмета мовлення автор наводить афоризми, приклади, використовує порівняння, асоціації тощо.

Отже, аналіз багаторічної практики вчителів-словесників показує, що навчання письмового висловлювання в жанрі есе вимагає від учителя готовності до інноваційної діяльності, планомірної систематичної роботи з формування загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь учнів.

У процесі навчання есе важливий індивідуальний підхід до кожного учня. Під час організації системи роботи з формування умінь створювати висловлювання есеїстського плану необхідно використовувати принцип системності та перспективності: пропонувати учням теми, що відповідають їхнім віковим і комунікативним здібностям, поступово їх ускладнюючи.

Подібна письмова робота потребує особливих критеріїв оцінювання. Починати знайомити з есе слід з 5-7 класів.

Досвіди формування письмово-мовленнєвих умінь під час написання твору-есе, особливо робота з оцінними судженнями для доведення авторської позиції, забезпечують необхідні базові комунікативні компетенції учнів, значно розширюють діапазон аргументативних висловлювань в оформленні системи доказів під час написання власного висловлення на ЗНО з української кої мови.

Але, слідом за вчителями-практиками, хочемо наголосити, що практика навчання твору в жанрі есе не може розглядатися як «базовий» або «стартовий» досвід при підготовці до власного висловлення на ЗНО. Вважаємо, що формування комунікативних письмово-мовленнєвих умінь під час підготовки та створення твору в жанрі есе слід розглядати як самостійний досвід методичного супроводу під час формування мовленнєвих здібностей учнів. Цю методичну діяльність можна подати як альтернативну системі

підготовки до написання власного висловлення на ЗНО з української мови, або як методичну діяльність вчителя-словесника, спрямовану на удосконалення та розвиток комунікативної компетенції випускника школи, де базовими будуть комунікативні уміння

3.2. Моделювання програми навчання старшокласників написання есе у публіцистичному стилі

Програма дослідного навчання підготовлена нами відповідно:

- з виявленими під час констатувального експерименту проблемами у формуванні загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь старшокласників;

- з основними вимогами до комунікативної підготовки учнів, визначених у державному освітньому стандарті середньої загальної освіти.

У змісті програми знайшли відображення відомості, що включають комплексну характеристику жанрово-стилістичних особливостей есе та покомпонентний зміст жанрово-стилістичних умінь для експериментального навчання есе.

Програма дослідного навчання покликана реалізувати основні умови для грамотного методичного супроводу формування загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь у практиці навчання створення есе як продукту комунікативно-творчої діяльності учнів.

Максимально посилено прикладний аспект програми, що включає комплекс методів і прийомів, спрямованих на активізацію особистісного комунікативного досвіду старшокласників, на розвиток творчого потенціалу особистості. Програма дослідного навчання забезпечує учням знання з царини психології творчості, містить спеціальні методики розвитку асоціативного мислення, виправдано включає групову та індивідуальну роботу учнів у контексті формування знань і вмінь зв'язного мовлення.

Мета дослідного навчання: забезпечити необхідний рівень володіння загальнокомунікативними та жанрово-стилістичними вміннями під час

навчання написання старшокласниками есе у публіцистичному стилі на уроках української мови на комунікативно-діяльнісній основі.

Для успішної реалізації мети дослідного навчання було сформульовано такі завдання:

1) розробити зміст програми, що включає необхідні теоретичні відомості та систему навчальних завдань;

2) обґрунтувати плановані результати навчання відповідно до вимог державного освітнього стандарту середньої загальної освіти до розвитку зв'язного мовлення випускників;

3) визначити методи, прийоми, засоби навчання з метою формування загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь учнів;

4) відібрати і систематизувати дидактичний матеріал у процесі підготовки учнів до твору-есе;

5) перевірити ефективність запропонованої методики.

Розглянемо основні змістовні та методичні компоненти розробленої системи навчання.

Відповідно до державного освітнього стандарту середньої загальної освіти ми розглядаємо програму дослідного навчання в комунікативно-діяльнісному руслі, що є складовою частиною сучасного системно-діяльнісного підходу.

Провідними в дослідному навчанні для нас стали принципи комунікативно-діяльнісного підходу:

1) комунікативності, зумовленої максимальним наближенням процесу навчання до комунікативної діяльності, що реалізується через систему розвивальних продуктивних завдань, дослідницьких і проєктних мовленнєвих практик;

2) діяльності, що забезпечує активну мовленнєву та навчально-пізнавальну діяльність учнів;

3) текстуальності, що створює умови для освоєння культурних цінностей за допомогою читання текстів;

4) рефлексивності, що передбачає звернення суб'єкта до особистого життєвого досвіду, усвідомлення своєї позиції в комунікації; активізації особистісного комунікативного досвіду;

5) варіативності, що створює в навчальному процесі ситуації вибору; розвиток у учнів здатності до адекватного прийняття рішень у ситуаціях вибору;

6) творчості (свідомої та творчої активності учнів), максимально орієнтованої на творчий початок в освітньому процесі, що реалізується спеціальними прийомами та методами (креативна педагогіка, діалогічний метод, методики розвитку асоціативно-образного мислення, уяви, інтуїції, співтворчість, моделювання різноманітних комунікативних ситуацій і т. д.); набуття досвіду творчої діяльності на основі самопізнання та саморозвитку;

7) психологічної комфортності, що забезпечує комфортну для навчального процесу атмосферу, реалізує ідею співпраці;

8) цілісності, що формує в учнів цілісне (системне) уявлення про навколишній світ;

9) безперервності, що припускає спадкоємність навчання на всіх щаблях та етапах навчання з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей учнів (принцип врахування індивідуальної траєкторії навчання); у процесі аналізу та створення різного роду жанрових висловлювань враховували раніше набуті навчальними знаннями, вміннями та навичками в галузі мовленнєвої діяльності, комунікативний досвід.

У дослідному навчанні ми зверталися до особливого виду тексту-есе у публіцистичному стилі. Принцип текстуальності відкриває широкі можливості для знайомства зі зразковими професійними і непрофесійними «непідготовленими» текстами-есе, які були написані в різний час і порушують особистісно та соціально значущі проблеми, що забезпечує більш повне розуміння специфіки жанру есе.

Аналіз методичної літератури, досвід учителів-практиків дозволив нам сформулювати вимоги до текстів-есе:

- текст, що породжує вторинний текст, має бути актуальним за тематикою, оригінальним; мати діалогове підґрунтя, бути дискусійним і викликати в учнів бажання створювати власний текст;

- у тексті мають переважати авторська модальність, оціночність, він має вирізнитися оригінальною композицією, поєднувати різні жанрові варіанти;

- правильна літературна мова тексту має бути образною, афористичною (наявність авторських образотворчо-виразних засобів, асоціативних зв'язків, подібностей, аналогій, порівнянь тощо), що дасть змогу збагачувати й удосконалювати мовлення школярів.

У методичному супроводі програми подано етапи дослідної роботи, способи та засоби, що забезпечують проектування планованих результатів навчання жанру есе.

Зупинимося докладніше на завданнях і формах діяльності в програмі дослідного навчання.

Дослідне навчання містить у собі 4 етапи, до яких входять: знайомство учнів із жанром есе; аналіз літературних зразків есе; аналіз учнівських творів і написання творчих робіт; підсумковий контроль якості засвоєння системи вимог до написання твору-есе у публіцистичному стилі.

Основна інформація про зміст дослідного навчання:

I. Форма діяльності:

Знайомство з жанром есе.

Зміст навчання:

- знайомство з історією виникнення та розвитку жанру есе;
- аналіз і зіставлення визначень жанру в різних довідниках і словниках;
- виявлення специфіки есе як жанру, уточнення його жанроутворювальних ознак; виокремлення особливостей, характерних для цього виду твору;

- уточнення різновидів есе (літературно-критичне, художнє, художньо-публіцистичне, історичне, філософське тощо), його літературних форм жанру (промова, лист, слово, щоденник, моральна проповідь, сповідь, лірична

мініатюра, замітка, рецензія та ін.).

Завдання та методичний супровід:

1. організувати самостійну роботу учнів із довідковою, навчальною, пізнавальною літературою з дослідження історії виникнення та розвитку жанру есе;

2. організувати роботу учнів з аналізу та зіставлення визначень жанру есе в різних довідниках і словниках, з виявлення специфіки есе як жанру, уточнення його жанроутворювальних ознак; з виокремлення особливостей, характерних для цього виду твору;

3. організувати роботу учнів щодо уточнення на підставі довідкової та навчальної, пізнавальної літератури видів есе, літературних форм жанру.

II. Форма діяльності:

Аналіз літературних зразків есе.

Зміст навчання:

- впізнавання есе, виявлення специфічних ознак есе на конкретних зразках;

- аналіз змістовних і структурних особливостей есе, втілених у різні літературні форми;

- зіставлення есе з близькими за формою жанрами;

- виявлення способів освоєння дійсності, визначення авторських засобів художньої виразності в текстах;

- знайомство з прийомом асоціації при створенні есе на прикладі текстів- есе.

Завдання та методичний супровід:

1. організувати роботу учнів з упізнавання жанру есе, з виявлення специфічних ознак есе на конкретних зразках;

2. навчити учнів визначати змістовні та структурні особливості есе, втілені в різні літературні форми;

3. організувати роботу учнів щодо зіставлення есе з близькими за формою жанрами;

4. організувати роботу учнів щодо виявлення способів освоєння дійсності та визначення авторських засобів художньої виразності в текстах;

5. організувати роботу учнів щодо виявлення асоціативних зв'язків у текстах есе, зі створення творів-мініатюр, побудованих на асоціаціях.

III. Форма діяльності:

Аналіз учнівських творів та написання творчих робіт.

Зміст навчання:

- виявлення оригінальності задуму, способів осягнення дійсності та засобів художньої виразності в учнівських творах;

- використання прийому асоціації при створенні мініатюри: етюд, ескізу, замальовки, замітки тощо;

- використання оригінальних прийомів створення есе: «оригінальний вступ», «несподіваний перехід», «парадоксальний висновок» тощо; введення авторських образотворчих засобів та експресивного синтаксису;

- написання есе у публіцистичному стилі;

Завдання та методичний супровід:

1. організувати роботу учнів з рецензування та редагування творів; з виявлення оригінальності задуму, способів осягнення дійсності та засобів художньої виразності в учнівських творах;

2. розвивати асоціативне мислення учнів; навчити використовувати прийом асоціації при створенні есе;

3. навчити використовувати оригінальні прийоми створення есе: «оригінальний вступ», «несподіваний перехід», «парадоксальний висновок» тощо; вводити індивідуальні авторські образотворчі засоби та фігури мовлення (метафоричні та символічні образи, фігури умовчання, подібності, порівняння; синтаксичний паралелізм тощо);

4. організувати роботу учнів із написання есе у публіцистичному стилі.

IV. Форма діяльності:

Підсумковий контроль якості засвоєння системи вимог до твору в жанрі есе у публіцистичному стилі.

Зміст навчання:

Виконання учнями практичного завдання та підбиття підсумків дослідного навчання.

Завдання та методичний супровід:

Перевірити ефективність запропонованого дослідного навчання на основі виконання учнями практичного завдання.

На кожному етапі в дослідному навчанні реалізується розгляд змісту та завдання, що вирішуються для здійснення навчання старшокласників написання твору в жанрі есе у публіцистичному стилі. Визначається напрям діяльності та її концептуальний підхід ; реалізується конкретне завдання, для якого відібрано та представлено певний програмовий матеріал; ставляться освітні задачі, що реалізуються за допомогою відібраних для цього засобів навчання, визначається трудомісткість у годинах.

Кожен етап програми має зазначення часового регламенту.. Кількість годин, відведена на навчання того чи іншого виду діяльності, приблизна. Учитель має право змінювати часовий регламент, залежно від якісного складу учнів, рівня вивченості теми (знайомі раніше були ті, хто навчається, з есе чи ні, якщо знайомі, то на якому рівні відбувалося раніше навчання тощо), ступеня знайомства з літературними зразками есе, з супутніми есе жанрами (слово, нарис, лист, сповідь, моральна проповідь і т.п.).

Обсяг навчальних годин, відведених на навчання есе, розподілено раціонально: 4 години відведено на знайомство учнів із жанром есе; 8 годин виділено на аналіз та осмислення літературних зразків есе; 4 години займає аналіз учнівських творів і написання творчих робіт; 4 години приділено підсумковому контролю якості засвоєння системи вимог до твору-есе.

На аналіз та осмислення літературних зразків есе виділено найбільший обсяг часу – 8 годин. Пояснюється це трудомісткістю роботи – витратами часу на читання й осмислення текстів, їх аналіз та інтерпретацію, впізнавання різновидів есе, зіставлення есе із близькими за формою жанрами тощо. Наголосимо, що на цьому етапі закладається такий необхідний для того, хто

пише есе, досвід культуроорієнтованої діяльності, пов'язаний із досягненням та освоєнням культури через аналіз унікального досвіду сучасників-авторів еталонних есе.

По завершенні дослідного навчання учні мають:

знати: історію виникнення та розвитку жанру есе; специфіку есе як жанру, його жанроутворювальні ознаки; різновиди есе, його літературні форми; критерії оцінювання есе;

уміти: здійснювати комплексний аналіз поданого тексту; оцінювати авторську оригінальність тексту; аналізувати назви есе; виявляти жанроутворювальні ознаки есе та оцінювати їхній вибір відповідно до авторського наміру; знаходити в тексті авторські засоби виразності, давати оцінку їхній стилістичній та образній природі; визначати різновиди жанру есе, співставляти есе з близькими за формою жанрами; формулювати й коментувати проблему, виокремлювати авторську позицію, аргументувати власну точку зору на проблему есе.

володіти: навичками написання твору в жанрі есе: прийомами «оригінального вступу», «несподіваного переходу», «парадоксального висновку» тощо; мовними прийомами авторської та модальної оцінки; прийомами використання образотворчих засобів на рівні лексики й експресивного синтаксису (метафоричних і символічних образів, фігур замовчування, подібності, порівняння; синтаксичного паралелізму, анафористики тощо); навичками написання твору в жанрі есе; навичками написання твору-есе у публіцистичному стилі.

3.3. Експериментальна перевірка ефективності навчальної методики

Для перевірки об'єктивності результатів перевірки ефективності навчальної методики нами зроблено спробу порівняльного аналізу підсумкового експерименту учнів експериментальної та контрольної груп. Стосовно нашого дослідно-експериментального навчання поняттям «контрольна група» ми визначаємо групу учнів, що не піддавалася жодному

експериментальному впливу, але порівнювану з експериментальною групою при перевірці програмних вимог до формування загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь учнів. Контрольна група підвищує об'єктивність результатів експерименту і слугує орієнтиром при порівнянні критеріїв навченості та при доведенні ефективності проведеного дослідно-експериментального навчання.

Метою експериментальної перевірки було виявити ефективність запропонованої методики навчання старшокласників написання твору-есе у публіцистичному стилі.

Усього в експериментальній перевірці взяло участь 20 осіб: контрольна група – 10, експериментальна група – 10.

Експериментальна група – 10 учнів 10-А класу. У групі 6 дівчат і 4 хлопців. Успішність учнів експериментальної групи така: «високий рівень» – 1 учень, на «достатній рівень» – 3 учнів, на «середній рівень» – 7 осіб. Таким чином, якість навчання в експериментальній групі склала – 30 %. 7 осіб має слабку мотивацію до навчання, пішли в 10 клас за порадою батьків.

Контрольна група, що складалася з 10 осіб, – учні 10-Б класу. У групі – 5 дівчат, 5 юнаків. З них на «високому рівні» навчаються – 4 особи, на «середньому рівні» – 6 осіб. Якість навчання склала – 40 %. Слабку мотивацію до навчання мають 6 учнів.

Учні контрольної групи займаються за тією ж програмою, що й учні експериментальної групи. Учням контрольного класу було запропоновано завдання, що збігаються з тими, що давалися в експериментальній групі.

Експериментальна перевірка ефективності навчальної моделі полягала в серії практичних завдань на вибір (написання твору-есе за цитатою, написання твору-есе на тему), що дало змогу визначити рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок у написанні есе. Крім того, ми визнали за доцільне в першій частині експериментальної перевірки дати учням анкету, яка виявить рівень знань учнів про есе, ставлення їх до цього жанру. Деякі запитання були взяті з анкети, що була представлена для констатувального

експерименту. Було вилучено запитання «Чи знаєте Ви, що таке «есе»?», тому що учні контрольної та експериментальної груп на заключному етапі мають, хоча й різною мірою, уявлення про есе.

Запитання анкети:

1. Чи можете Ви дати визначення «есе»? Чи можете Ви перелічити особливі ознаки жанру есе?

2. Чи знаєте Ви походження слова «есе», кого вважають основоположником жанру?

3. Чи можете Ви назвати імена зарубіжних і українських авторів, які пишуть у жанрі есе?

4. Чи можете Ви перелічити й описати види есе з точки зору змісту? Чи можете Ви назвати особливості різних есе?

5. Чи можете Ви назвати літературні форми есе?

6. Як Ви вважаєте, чи актуальний жанр есе сьогодні в сучасній публіцистиці і чому?

7. Чи вмієте Ви писати есе? Чи можете назвати прийоми вдалого есе?

8. Чи відчували Ви труднощі в процесі написання есе? Що здалося Вам особливо цікавим, важливим, значним під час написання?

9. Чи знадобляться Вам навички написання есе в житті?

Виконайте завдання на вибір.

2. а) Розкрийте зміст фрази Мішеля де Монтеня: «Написання есе полягає у вільному викладі думок про предмети, які виходять за межі розуміння і кругозору особистості».

б) Напишіть есе на одну з тем: «Про життя, про час, про людей, про імена, про літературу, про мистецтво, про правду, про милосердя, про речі, про предмет тощо» (тему формулює учень); «Дбаючи про щастя інших, ми знаходимо своє власне щастя» (Платон); «Чому люди, знаючи, як треба чинити добре, чинять все ж таки погано? (Сократ); «Доброта - це не слабкість?», тощо.

Як ми бачимо, завдання для перевірки результатів ефективності навчальної моделі багато в чому повторювали запитання констатувального експерименту. Нам важливо було перевірити рівень сформованості вмінь і навичок аналізу та написання есе на початковому і заключному етапах в однакових умовах.

Анкетування проводилося анонімно. Запитання анкети та результати опитування учнів експериментальної групи подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Результати анкетування учнів (експериментальна група).

№	Питання	Так	Ні	Не знаю	Інший варіант
1.	Чи можете Ви дати визначення «есе»?	80 %	20 %		
	Чи можете Ви перелічити особливі ознаки жанру есе?	80 %	20 %		
2.	Чи знаєте Ви походження слова «есе», кого вважають основоположником жанру?	70 %	30 %		
3.	Чи можете Ви назвати імена зарубіжних і українських авторів, які пишуть у жанрі есе?	80 %	20 %		
4.	Чи можете Ви перелічити й описати види есе з точки зору змісту?	70 %	30 %		
	Чи можете Ви назвати особливості різних есе?	68 %	32 %		
5.	Чи можете Ви назвати літературні форми есе?	70%	30 %		

6.	Як Ви вважаєте, чи актуальний жанр есе сьогодні в сучасній публіцистиці і чому?	90 %			10 %
7.	Чи вмієте Ви писати есе? Чи можете назвати прийоми вдалого есе?	70 %	10 %	10 %	10 %
8.	Чи відчували Ви труднощі в процесі написання есе? Що здалося Вам особливо цікавим, важливим, значним під час написання?	50 %	50 %		
9.	Чи знадобляться Вам навички написання есе в житті?	100 %			

Запитання анкети та результати опитування учнів контрольної групи подано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Результати анкетування учнів (контрольна група)

№	Питання	Так	Ні	Не знаю	Інший варіант
1.	Чи можете Ви дати визначення «есе»? Чи можете Ви перелічити особливі ознаки жанру есе?	40 % 30 % (9 осіб.)	60 % 70 % (19 осіб)		
2.	Чи знаєте Ви походження слова «есе», кого вважають	10 %	90 %		

	основоположником жанру?				
3.	Чи можете Ви назвати імена зарубіжних і українських авторів, які пишуть у жанрі есе?	20 %	80 %		
4.	Чи можете Ви перелічити й описати види есе з точки зору змісту? Чи можете Ви назвати особливості різних есе?	10 % 10 %	90 % 90 %		
5.	Чи можете Ви назвати літературні форми есе?	10 %	90 %		
6.	Як Ви вважаєте, чи актуальний жанр есе сьогодні в сучасній публіцистиці і чому?	70 %	10 %	10 %	
7.	Чи вмієте Ви писати есе? Чи можете назвати прийоми вдалого есе?	40 % 20 %	60 % (16 осіб) 80 %		
8.	Чи відчували Ви труднощі в процесі написання есе? Що здалося Вам особливо цікавим, важливим, значним під час написання?	60 %	40 %		
9.	Чи знадобляться Вам навички написання есе в	50 %	20 %	20 %	10 %

	житті?				
--	--------	--	--	--	--

На 1 запитання «Чи можете Ви дати визначення «есе»?» майже всі учні експериментальної групи (80 % – 8 осіб) правильно дали визначення жанру. 2 особи (20 %) експериментальної групи не змогли дати відповідь, але, тим не менш, дали коротке визначення есе. Водночас лише 40 % (4 осіб) контрольної групи змогли частково дати визначення есе. Були дані такі визначення жанру: «твір на вільну тему», «твір невеликого обсягу», «твір вільної композиції», «особистісний твір», «твір-нарис» або «твір, близький до нарису» тощо. Серед визначень, даних контрольною групою, траплялися й такі: «твір-міркування», «твір з аргументацією і прикладами», «твір за планом», «твір-оповідання», «міні-твір», «твір за цитатою» тощо.

На запитання «Чи можете Ви перелічити особливі ознаки жанру есе» 30 % (3 чол.) респондентів контрольної групи і 90 % (9 чол.) експериментальної групи відповіли ствердно. Відповідно 70 % (7 чол.) респондентів контрольної групи та 10 % (1 чол.) опитаних експериментальної групи дали негативну відповідь. Учні контрольної групи назвали, здебільшого, лише найпоширеніші ознаки есе: «вільна тема», «невеликий об'єм», «відсутність будь-яких рамок», «стислість», «власна точка зору», «висловлення вражень, думок автора» та ін. Водночас учні експериментальної групи перерахували, крім названих, і досить специфічні ознаки жанру: «лаконічність», «суб'єктивність», «особистісний початок», «вільна композиція і водночас внутрішня смислова єдність», «установка на розмовне мовлення», «афористичність» тощо.

Отже, в учнів експериментальної групи склалося стійке уявлення про жанр та його компонентні ознаки для подальшого використання цього знання в практичних дослідках зі створення висловлювання в жанрі есе.

На 2 запитання «Чи знаєте Ви походження слова «есе», хто вважається основоположником жанру?» лише 1 особа (10 %) з 10 контрольної групи відповіли ствердно. З них правильно назвали ім'я основоположника М. Монтеня змогли 2. Респонденти експериментальної

групи практично всі 80 % (8 осіб) відповіли правильно. Отже, респонденти мають обізнаність про історико-культурні реалії цього жанру, що, безумовно, збагачує «досвід того, хто пише».

З запитання «Чи можете ви назвати імена зарубіжних і українських авторів, які пишуть у жанрі есе?» для учнів контрольної групи також здалося важким. Назвати імена письменників-есеїстів змогли 5 осіб (20 %) із 10. Причому, серед авторів було названо як тих, хто пише в жанрі есе, так і тих, хто не має відношення до цього жанру. Респонденти експериментальної групи (80 % (8 осіб) дали повну відповідь на це запитання. Було перераховано письменників-есеїстів (Вольтер, Г. Гейне, Г. К. Честертон, Р. Роллан, Б. Шоу та ін.). Це ще раз підтверджує, що в учнів експериментальної групи склався стійкий соціокультурний «образ жанру» есе, що так важливо для формування жанрово-стилістичних умінь старшокласників.

Зміст 4, 5 запитань пов'язаний із класифікацією есе та з його літературними формами. Щодо 4 запитання «Чи можете Ви перелічити й описати види есе з точки зору змісту? Чи можете Ви назвати особливості різних есе?» учні контрольної групи (90 % (9 осіб) не змогли дати відповідь. Лише дві особи (10 %) цієї групи правильно перерахували види есе (філософське, історичне, художнє) і назвали деякі їхні особливості. Так, філософське есе містить «філософське міркування про життя і про світ», історичне есе – «історичні факти і роздуми над ними», художнє – «змішання всього», «міркування в художній формі» тощо. Респонденти експериментальної групи (7 осіб (70 %) перерахували основні види есе: літературно-критичне, історичне, філософське, художнє, художньо-публіцистичне тощо. Крім того, учні цієї групи зробили спробу описати деякі види есе. Так, літературно-критичне есе було названо, оскільки це «не тільки роздуми на тему, які передають індивідуальні враження від прочитаного, а й діалог із читачем або письменником, поетом». Учні відзначили мінуси такого есе: «занадто вільна композиція, дуже широкі

рамки, суб'єктивність». Найцікавішим, на думку учнів, є художньо-публіцистичне есе, бо «можна розмірковувати про все». Темі такого есе, як правило, «актуальні», «на злобу дня».

5 запитання «Чи можете Ви назвати літературні форми есе?» у учнів контрольної групи викликало труднощі. Лише 1 особа (10 %), які брали участь в олімпіадах з літератури і займаються за додатковою програмою, змогли перерахувати літературні форми есе. Водночас в експериментальній групі 7 осіб (70 %) назвали практично всі літературні форми есе. 11 осіб із них навели зразки подібних творів.

Думки респондентів щодо 6 запитання «Як Ви вважаєте, чи актуальний жанр есе сьогодні в сучасній публіцистиці і чому?» практично збіглися. 90 % (9 чол.) учнів експериментальної групи і 70 % (7 чол.) контрольної групи впевнені, що жанр есе сьогодні актуальний у сучасній публіцистиці.

Учасники експериментальної групи зазначили, що «в літературі України есе – нове явище». Інтерес до цього жанру пояснюється низкою причин: «індивідуальна точка зору автора», «авторська відкритість», «я», «висловлення своїх заповітних думок» – 70 %; «розкриває важливі актуальні проблеми», «звернення до значущих (значущих) питань», «можна говорити про все» – 60 %; «вільна композиція», «вільна форма викладу», «універсальність міркування», «невеликий обсяг» – 60 %; «авторське оформлення», «авторський стиль» – 40 %. На думку учасників експерименту, есе – жанр, що розвивається й оновлюється. 1 особа експериментальної групи висловили припущення, що жанр есе актуальний, у зв'язку з його «універсальністю», але водночас його затребуваність пояснюється «особливим авторським поданням матеріалу» і тим, що в тексті «завжди проявляється особистість того, хто пише».

Респонденти контрольної групи серед причин популярності, зокрема, назвали «можливість висловити свою точку зору», «показати індивідуальну (особистісну) позицію» – 60 %; «можливість розповісти про все», «розкрити

актуальні проблеми», «можна висловитися на конкретну тему» –50 %. Водночас 2 особи контрольної групи висловили побоювання, що есе «непомітно», «ніби випадково» «нав'язує» авторську точку зору, «за красивою картинкою есе читач не завжди це розуміє». 10 % (1 чол.) відповіли, що не спостерігають інтересу до жанру есе, 10 % (1 чол.) не визначилися з відповіддю, 10 % (1 чол.) назвали актуальними інші жанри (оповідання, стаття).

Аналіз і зіставлення відповідей експериментальної та контрольної групи показує, що респонденти експериментальної групи не тільки мають мовознавчі знання про есе як жанр мовлення, але ці знання є актуалізованими, затребуваними та базуються на сформованому в мовленнєвому досвіді старшокласників розумінні жанрово-стилістичних особливостей есе як сучасного й активно репрезентованого в соціокультурному просторі жанру висловлювання.

На 7 запитання «Чи вмієте Ви писати есе?» «так» відповіли 68 % (19 чол.) експериментальної групи і 40 % (4 чол.) – контрольної групи; «ні» відповіли – 10 % (1 чол.) експериментальної групи і 60 % (6 чол.) – контрольної групи; «не знаю» – 10 % (1 чол.) експериментальної групи. 10 % (1 особа) експериментальної групи не визначилися з точністю відповіді, пояснюючи це тим, що «є куди прагнути», «багато чого знаю, але ще хочу дізнатися». Назвати прийоми вдалого есе в контрольній групі практично ніхто не зміг. Зокрема, до прийомів належали такі вміння: «вміння виразити себе», «вміння нестандартно показати себе», «вміння красиво говорити» тощо. Лише двоє осіб контрольної групи змогли перелічити деякі прийоми написання вдалого есе, такі, як «незвичний вступ», «цікавий висновок», «використання авторських образотворчих засобів» тощо.

Водночас респонденти експериментальної групи підтвердили добрі мовленнєзнавчі знання про жанровий «паспорт» і жанрово-стилістичні ознаки есе. Серед ефективних прийомів написання вдалого есе були

названі: «несподіваний вступ», «парадоксальний висновок», «неочікувані переходи», «використання асоціативних зв'язків, аналогій, подібностей, порівнянь», «використання риторичних запитань і звернень» тощо. Крім того, двоє учнів експериментальної групи поділилися секретами написання конкретного есе. На їхню думку, «щоб висловити свою точку зору», «потрібно мати великий кругозір, багато знати», «знати матеріал за темою», «використовувати особистісний досвід». Так, один учень серед вдалих секретів написання есе назвав «особистий досвід»: «Тільки пропускаючи через свої переживання спогади, можна написати щось вартісне».

Примітно, що за 8 запитанням «Якщо писали твір у жанрі есе, чи зазнали Ви якихось труднощів у процесі написання?» майже 60 % (6 осіб) респондентів контрольної групи і 50 % (5 осіб) експериментальної групи зізналися, що писати есе важко: «необхідно сказати щось нове», «думати не так, як усі», «потрібно обирати особливі слова», «необхідно нестандартно мислити» тощо. На запитання «Що здалося Вам особливо цікавим, важливим, значущим під час написання?» респонденти експериментальної групи зазначили таке: «цікаво говорити про все, але водночас про себе», «говорити про себе», «висловлювати свою точку зору» – 90 %; «важливо встановити довірчий стиль спілкування з вигаданим співрозмовником (читачем)», «діалог із читачем» – 60 %; «важливо бути зрозумілим» – 40 %; «важливо говорити просто й гарно», «необхідно використовувати образотворчо-виразні засоби» – 60 %; «цікаво писати на вільну тему» – 70 %; «цікаво вести діалог» – 60 %; «важливо використовувати особистісний досвід» – 50 %; «вільна форма, але передбачає чіткість» – 40 % тощо. Висловлювання респондентів контрольної групи з цього питання були односкладовими, не вирізнялися розмаїттям: «цікаво висловлювати свою точку зору», «цікаво говорити про все», «цікаво писати на вільну тему», «треба вміти висловлювати свою думку» тощо.

На 9 запитання «Чи знадобляться Вам навички написання есе в житті?» думки респондентів контрольної групи розподілилися так: 50 %

(5 чол.) відповіли «так», 10 % (1 чол.) – «ні», 20 % (2 чол.) – «не знаю», 10 % (1 чол.) дали іншу відповідь («вміння писати есе стане в нагоді частково», «все залежить від обставин», «я вмю писати»).

Респонденти експериментальної групи у відповідях на це запитання були одностайні. 100 % (10 осіб) відповіли на це запитання «так». Учні наголошували на важливості набуття вмінь і навичок написання есе. На думку школярів, писати твір – це «велика праця». Будь-який твір, зокрема й есе, навчає «логічно мислити», «вільно і грамотно викладати свої думки», «аналізувати», «пов'язувати те, що сталося, та те, що відбувається», «використовувати свій особистісний досвід», «вести діалог (дискусію)» тощо. Це ще раз підтверджує, що респонденти експериментальної групи володіють необхідними інструментальними вміннями, їхні міркування та аналіз власного досвіду написання твору у формі есе свідчить про певний рівень сформованості комунікативної компетентності.

ВИСНОВКИ

Жанр есе – перспективний і універсальний жанр особистого міркування, що характеризується оригінальним способом уявлення предмета мови, підвищеною авторською модальністю та оціночністю, що допускає вільне поєднання різних жанрових варіантів. Жанру властивий діяльнісний, активний характер, який виявляється, перш за все, у взаєминах між автором та читачем. Створення тексту есе – продуктивний процес мовної, мовнотворчої діяльності, основою якої є творчий, діяльний характер мови.

Навчання старшокласників подібного виду продуктивного висловлювання сприяє активізації комунікативно-особистісного досвіду, розвитку асоціативно-образного мислення, самостійності, формуванню індивідуального авторського стилю.

Вміння та навички написання есе закладаються у 7,8,9 класах і остаточно формуються – у 10,11. Елементом есе необхідно навчати, починаючи з 5 класу, власне есе (введення початкового поняття) – з 7. У старших класах зміст роботи

пов'язаний з визначенням специфічних характеристик есе, розпізнаванням його різновидів, літературних форм жанру; з поглибленням та розширенням відомостей щодо визначення структури есе, вимог до змісту та оформлення письмового висловлювання в публіцистичному стилі.

Обсяг шкільного твору жанрі есе обмежується 1-3 сторінками (120-450 слів). Теми есе мають бути вільні, близькі і зрозумілі для учнів, націлені на своєрідний вибір особистості.

Для ефективного методичного супроводу навчання есе у публіцистичному стилі необхідно забезпечити єдність методичних вимог: надати повний та деталізований опис жанрово-стилістичних особливостей даного типу висловлювання; описати номенклатуру загальнокомунікативних (загальних для усного та писемного мовлення) та жанрово-стилістичних (обов'язкових для створення власне тексту есе) умінь, необхідних для успішної роботи зі створення зразкового тексту-есе у публіцистичному стилі; визначити послідовність роботи: знайомство із жанром есе, аналіз літературних зразків есе, аналіз учнівських творів, створення творчих робіт; ранжувати та структурувати дидактичний матеріал з урахуванням практичних інтересів та потреб старшокласників; відібрати, з погляду актуалізації специфічних ознак жанру есе для представлення їх у вторинному тексті, відповідно до вікових особливостей старшокласників, їх життєвого та читацького досвіду, соціокультурної ситуації, тексти есе; розробити критерії оцінки шкільного та конкурсного (олімпіадного) есе.

Основою методики навчання твору в жанрі есе у публіцистичному стилі є система розвиваючих продуктивних завдань, дослідницьких та проектних мовних практик, заснована на активній мовній діяльності старшокласників, вдосконалення їх комунікативних умінь, отриманих раніше на уроках розвитку мови, та активізації особистісного комунікативно-мовленнєвого досвіду: а) аналіз та зіставлення визначення жанру есе на підставі довідкової, навчальної, пізнавальної літератури; б) аналітичне, смислове, рефлексивне читання текстів-

есе; в) рецензування та редагування учнівських творів; г) створення своїх письмових висловлювань.

Результати констатуючого експерименту, дозволили закласти в основу теоретичної бази навчання твору в жанрі есе ключові уявлення про формування загальнокомунікативних і жанрово-стилістичних умінь учнів. Творчість у старших класах середньої загальноосвітньої школи не має масового характеру, можна говорити про окремі приклади написання твору-есе. У той самий час спостерігається затребуваність есе у шкільній мовній практиці, у зв'язку з популярністю жанру у літературі, публіцистиці, засобах масової інформації, Інтернеті. Результати констатуючого зрізу підтверджують, що старшокласникам необхідно спеціально організоване навчання написання есе у публіцистичному стилі.

Для дослідного навчання було створено теоретично обгрунтована методика навчання написання есе у публіцистичному стилі під час уроків української мови у старших класах середньої загальноосвітньої школи і підготовлено опис прийомів ефективного супроводу діяльності старшокласників.

Ефективному формуванню загальнокомунікативних та жанрово-стилістичних умінь учнів у процесі навчання жанру есе у публіцистичному стилі на уроках української мови у старших класах сприяє створення спеціальних умов, що включають: цілеспрямовану систематичну роботу з активізації та збагачення комунікативно-особистісного досвіду учнів через організацію розвивальних продуктивних завдань практик; систематичне використання під час уроків української мови як оптимальної дидактичної одиниці літературних текстів різних стилів і жанрів мови; поетапну індивідуальну роботу з написання есе у публіцистичному стилі, що забезпечує реалізацію творчого потенціалу старшокласника. Створення спеціального мотивуючого середовища, що реалізується спеціальними прийомами та методами, стимулює творчу активність учнів.

На заключному етапі учні експериментальної групи продемонстрували сформовані загальнокомунікативні та жанрово-стилістичні вміння, необхідні написання твору-есе у публіцистичному стилі.

Ефективність проведеного навчання підтверджується високими результатами на уроках української мови.

Аналіз результатів дослідної роботи доказово підтверджує, що навчання твору в жанрі есе у публіцистичному стилі на основі комунікативно-діяльнісного підходу та включеність у спеціально розроблену комунікативну діяльність у процесі роботи з жанровими особливостями есе сприяють формуванню загальнокомунікативних та жанрово-стилістичних вмінь учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О.М., Дідух Т.І., Чукіна В.Ф. Українська мова та література: Власні висловлення: Рекомендації щодо написання власного висловлення. Критерії оцінювання. Зразки власних висловлень. К.: Грамота, 2017. 104 с.

2. Андрієць О. М. Методика опрацювання науково-навчальних текстів у старших класах з поглибленим вивченням української мови: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Херсонський державний університет. Херсон, 2007. 22 с.

3. Балаклицький М.А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.

4. Божко О. Компетентнісний підхід до формування навичок роботи з текстом у школярів на уроках української мови. Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. 2013. Вип. XLVIII. С. 96–101.
5. Гетьманець М. Ф. Сучасний словник літературознавчих термінів [Текст] : А-Я. Харків : Ранок, 2003. 160 с.
6. Глазова О. П. Есе як вид роботи з розвитку писемного мовлення школярів. URL : http://www.ippo.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2010/0829/4/6.doc
7. Голодюк І. Есе: бліц-курс [воркбук із написання власного висловлення у форматі ЗНО]. Брустури : Дискурсус, 2017. 192 с.
8. Городиловська Г. Проблема стилів в українському мовознавстві. URL : http://old.journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Horodylovska.htm.
9. Грона Н. В. Власне висловлення: змістовий, мовний, композиційний аспекти. Матеріали II Міжрегіональної наук.-практ. конференції педагогічних, науковопедагогічних працівників та студентів, м. Чернігів, 21 лютого 2020 р. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2020. С. 18–21.
10. Грона Н. В. Есе як комунікативна форма тексту в системі текстотворчих умінь учнів молодшого шкільного віку. Наукові записки : зб. наук. праць. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. 2017. Випуск 11. С. 138–141.
11. Дроздовський Д. І., Гримашевич Г. І., Калинич О. В., Кузьмич О. О., Приходько О. Ю. Практичні рекомендації з підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури. Харків: Соняшник, 2017. 69 с.
12. Дудик П.С. Стилістика української мови: навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
13. Єрмоленко С.Я. Публіцистичний стиль. Українська мова : енциклопедія, 3-тє вид., зі змінами і допов. / голова ред. кол. В.М. Русанівський. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. С. 562.

14. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум : наук.-навч. посіб. Донецьк : Юго-Восток. 2007. 313 с.
15. Збірник матеріалів для підготовки до написання власного висловлення на ЗНО з української мови та літератури. URL: <https://osvita.ua/test/training/ukr-mova/51233/>
16. Довга О. М. Писати твір. Методичний посібник. Київ : Просвіта, 1997. 68 с.
17. Іванова І.Б. Дискурс, текст, стиль: модель лінгвістичного дослідження реклами. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки. 2015. Вип. 5. С. 33–40.
18. Коваленко Л. Есе як ефективний вид навчальної роботи. URL : http://glazova.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/1.kovalenko_ese_jak_efektyvnyj_vyd_navch_roboty.pdf
19. Кратасюк Л. М. Функціонально-змістові типи мовлення як виразник текстової категорії інформативності. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2012. Вип. 66. С. 215-218.
20. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів: Навч. посібн. з літературознавс. за оновл. програм. для вчит. та учн. середн. шкіл, проф. уч., ліц., гімназ. Київ : Український письменник, 1997. 230с.
21. Кулик О. Д. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич. 2013. Вип. 15. С. 38–48.
22. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Радянська школа, 1971. 487 с.
23. Мала літературна енциклопедія / уклад П. Богацький ; Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка. Дрогобич : [Трек], 2013. 261 с.
24. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика : навч. посіб., 2-ге вид., стер. Київ : Вища шк., 2006. 311 с.

25. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
26. Мацько Л. І. Текст як об'єкт лінгводидактики в аспекті проблем мовної освіти. Вісн. Черкас. ун-ту. Серія «Педагогічні науки». 2004. Вип. 54. С. 10.
27. Методичні поради щодо написання власного висловлення. URL: <https://zno.org.ua/wp-content/uploads/docs/poradi.pdf>
28. Методичні рекомендації щодо викладання української мови у 2020-2021 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-pro-vikladannyanavchalnih-predmetiv-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20202021-navchalnomu-roci>.
29. Молочко С.Р. Методичні рекомендації з підготування учнів до інтелектуальних змагань. У двох частинах. – Частина І. Українська мова Українська мова та література в школі. Спецвипуск. Редакційний відділ ЧОШПО імені К.Д. Ушинського. 2020. №65. 55 с.
30. Молочко С.Р. Специфіка підготовки старшокласників до ЗНО з української мови й літератури на базі вищих навчальних закладів. Компетентісна парадигма розвитку мовної освіти у середній і вищій школах: сучасні виклики: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 22-23 лютого 2013 р.) / за ред. канд. пед. наук, доцента В. П. Іванишиної. Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т. 2013. С. 223–228.
31. Навчальні програми для 10-11 класів. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
32. Обиденна М. Жанр есе. Як писати есе на різні теми. Київ. Український письменник. 2020. 137 с.
33. Підготовка до написання власного висловлення з української мови і літератури. URL: http://dpl.in.ua/images/Files/pidgotovka_do_napisannya_vlasnogo_vislovlennya.pdf

34. Проценко О.В. До проблеми вивчення функціональних стилів у вищій школі. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2013. Вип. 6. с. 269–274.

35. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації; відп. ред. М. М. Пешак. [2-е вид., стереот.]. Київ : НАН України; Інститут мови, 1998. 194 с. 20.

36. Рябенко І.О. Публіцистичний стиль: особливості вивчення на уроках української мови в 11-му класі школи профільного рівня. URL : http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/63/part_1/30.pdf

37. Смертін В. С. Короткий словник літературознавчих термінів /ред.: М. В. Більчук, І. І. Гаврищак, Л. Й. Дерев'яна. Тернопіль : АМБЕР, 1997. 80 с.

38. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Л. О. Пустовіт та ін.; б-ка держ. службовця. Державна мова і діловодство. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.

39. Статівка В. І. Взаємозв'язане навчання видів мовленнєвої діяльності учнів основної школи в процесі підготовки та створення текстів: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.02 /Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 2006. 40 с.

40. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ „Київський університет”, 2003. 448 с.

41. Українська літературна енциклопедія: в 5 т. Т. 1 : А - Г / відп. ред. І. О. Дзеверін. Київ : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. 536 с.

42. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник, 2-ге вид., виправ. і доповнен. Київ : Алерта, 2011. 696 с.

43. Шендеровський К. С. Як написати успішне есе. Методичні рекомендації до написання есе. URL : http://journalib.univ.kiev.ua/ese_gol_2.doc

44. Шпаргалка до ЗНО (власне висловлювання). URL: <https://school58.org/teachers/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA%20-%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20/blog/shpargalka-do-zno-vlasne-vislovlyuvannya>

45. Щур Н. Ю. Навчання студентів написання академічного есе. *Іноземні мови*. 2003. №1. С.23-27.
46. Ярмолюк А.В. Текст як засіб розвитку комунікативних умінь учнів 9-х класів. *Укр. мова і літ. в школі*. 2005. № 7. С. 15-18.
47. Galperin I.R. *Stylistics*. – М.: Higher School Publ. House, 1977. 250 p.
48. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980. 159 p.
49. McCuen J.R., Winkler A.C. *From Idea to Essay. A Rhetoric, Reader, and Handbook*. Chicago: Science Research Associates, Inc., 1980.
50. Rosa A., Eschholz P. *Models for Writers. Short Essays for Composition*. New York: St. Martin's Press, 1989. 312 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Список тем, рекомендованих для написання твору-есе в старших класах»

1. Якби у Вас була можливість викоринити злочинність або забруднення довкілля, що б Ви обрали і чому?
2. Уявіть, що ви на один день стали невидимим. Опишіть цей день. Як ви думаєте, це було б весело чи ви створили б більше проблем? Поясніть, чому.
3. Уявіть, що Ви виграли шопінг-фрі (короткий момент, коли Ви можете взяти все безплатно) на 5 хвилин у будь-якому магазині за Вашим вибором і можете взяти все, що захочете. Який магазин Ви б обрали і якою була б Ваша стратегія покупок?
4. Що, на Вашу думку, важливіше: свобода слова, право на справедливий суд чи право на недоторканність приватного життя? Поясніть.

5. Якби у Вас була можливість подорожувати з будь-яким дослідником у світі, хто б це був і чому?
6. Як Ви вважаєте, чи повинні вчені випробовувати на тваринах ліки для боротьби з людськими хворобами, такими як рак?
7. Напишіть, чому важливо виконувати свої обіцянки.
8. На прохання поштового відділення ви маєте обрати героя для нової марки. Хто це може бути і чому?
9. Як Ви вважаєте, люди за своєю природою добрі чи погані? Поясніть.
10. Яку нагороду (реальну чи уявну) Ви хотіли б отримати найбільше в житті?
11. Опишіть плюси і мінуси того, що ваш найкращий друг живе з вами в одній квартирі.
12. У чому для Вас різниця між сміливістю і страхом?
13. Старе прислів'я каже, що гроші – корінь зла. Згоден? Поясніть. Що ще може бути коренем зла?
14. Ви знайшли кришталеву кулю, яка показує ваше майбутнє. Що ви в ній побачили?
15. Придумайте новий олімпійський вид спорту, у якому Ви могли б завоювати медаль. Який це буде вид спорту?
16. У Вас є вибір: втратити всі свої старі спогади або не мати можливості створювати нові. Що б Ви обрали і чому?
17. Якби Вам довелося вести урок, про що б він був?
18. Якби у Вас був друг, який говорив би з Вами тією самою мовою, якою Ви розмовляєте з собою, як довго Ви б з ним дружили?
19. Якби у Вас була можливість закарбувати у своїй дитячій свідомості якусь пораду, що б це було?
20. Які внутрішні в'язниці ви побудували зі своїх страхів?

Додаток Б

Анкета для вчителів, які мають досвід навчання есе

1. За яким підручником на уроках української мови Ви працюєте? Чи відображає він, на Ваш погляд, вимоги Стандарту базової середньої освіти до сучасної школи? Чи містить вона необхідні вправи, що сприяють розвитку мовлення учнів?
2. Чи знайомі Ви з іншими підручниками з дисципліни «Українська мова»? Який би Ви обрали і чому?
3. Які типи творів Ви частіше практикуєте на уроках української мови? (вір-роздум, рецензія, відгук, есе та ін.).
4. Які типи творів найбільш затребувані учнями, чому вони віддають пріоритет? Чому?
5. Чи необхідні навички написання есе під час підготовки до ЗНО з української мови?

6. На формування яких жанрово-комунікативних умінь учнів орієнтований цей жанр?

7. Відомо, що жанр есе часто обирають люди з особливим асоціативним мисленням? Чи вважаєте ви за необхідне розвивати асоціативне мислення учнів на уроках української мови? Чи є у Вас якісь прийоми, методи розвитку асоціативного мислення?

8. Чи можете Ви поділитися досвідом роботи з навчання різних видів шкільних творів, зокрема й твору в жанрі есе?

9. У чому складність оцінювання твору в жанрі есе? Чи вироблені у Вас критерії оцінювання твору в жанрі есе?